

På sporet af den levede tid?

Felteffekt og korpseffekt

Debat: Livshistorieforskning og kvalitative interview

Nyhedsbrevet

PRAKTISKE GRUNDE

Indholdsfortegnelse

Redaktionens forord	4
På sporet af den levede tid? <i>Oral history</i> i teori og praksis <i>Anders Høg Hansen</i>	6
Felteffekt og korpseffekt <i>Pierre Bourdieu</i>	31
I anledning af Bourdieus Felteffekt og korpseffekt <i>Anders Mathiesen</i>	33
Livshistorieforskning og kvalitative interview - nogle bemærkninger til Anders Mathiesens debatanmeldelse <i>Kim Esmark, Kristian Larsen og Carsten Sestoft</i>	35
Nyhedsbrev # 37	40

Praktiske Grunde. Tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab

Nr. 3/4 2008 ISSN-1902-2271

Praktiske Grunde udgives af foreningen *Hexis • Forum for samfundsvidenskabelig forskning* og udkommer elektronisk fire gange årligt. Praktiske Grunde er et tværfagligt forum for analyse af sociale og kulturelle praksisformer, herunder deres sociale genese, strukturelle betingelser, virkemåder og relation til magt- og dominansforhold.

Praktiske Grunde ser det som sin særlige opgave at fremme en kritisk og konstruktiv dialog mellem de mange forskere og studerende, der på vidt forskellige måder og i vidt forskellige faglige og institutionelle sammenhænge arbejder med inspirationen fra den franske sociolog Pierre Bourdieu.

Praktiske Grunde redigeres af et tværfagligt redaktionspanel og bringer fagfællebedømte forskningsartikler, oversættelser af centrale fremmedsprogede tekster, debatindlæg, anmeldelser og bogomtaler, samt meddelelser om konferencer, seminarer, studiegrupper o.l.

Manuskripter sendes i elektronisk form til: praktiskegrunde@hexis.dk. Se nærmere anvisninger på: www.hexis.dk.

Redaktionspanel: Ulf Brinkkjær, Kim Esmark, Ole Hammerslev, Jens A. Hansen, Anders Høg Hansen, Kristian Larsen og Carsten Sestoft.

Redaktionens forord

Ekstranummer Bonnichsen: Når viden cirkulerer

Interesserede kan for øjeblikket i offentligheden følge hvordan kendte stemmer, herunder landets justitsminister, føler behov for at distancere sig fra den pensionerede PET-chef Hans Jørgen Bonnichsen, fordi han ... ja, hvori består nu hans brøde? At Dansk Folkeparti vælger at stille spørgsmål ved om manden er statsskadelig, skal blot konstateres, men svaret fra landets justitsminister er interessant:

Tidligere medarbejdere ved Politiets Efterretningstjeneste er naturligvis ikke afskåret fra at ytre sig i den offentlige debat. Imidlertid siger det sig selv, at tavshedspligten sætter betydelige grænser for, i hvilket omfang de pågældende kan udtale sig om tjenestens arbejdsmetoder mv. på grundlag af den indsigt, som de har opnået under deres ansættelse hos Politiets Efterretningstjeneste. Jeg finder ikke at burde kommentere de konkrete udtalelser, som der er henvist til i spørgsmålet, men jeg vil gerne benytte lejligheden til at understrege, at tidligere medarbejdere hos Politiets Efterretningstjeneste efter min opfattelse bør være meget opmærksomme på, at deres udtalelser ikke kommer til at fremstå på en måde, der kan skade tjenestens arbejdsvilkår.

Svaret kan umiddelbart fortolkes som et: *Den sag anser jeg ikke for vigtig nok til at den kan få plads i mine prioriteringer*, men den kan samtidig ses som et aktuelt eksempel på den slags eufemismer som ofte indgår i udveksling af symbolske goder. Kombinationen af at ministeren ikke vil *kommentere de konkrete udtalelser*, men godt vil *understrege, at tidligere medarbejdere... bør være meget opmærksomme på, at deres udtalelser kan skade...*, er jo en raffineret måde at kritisere – uden at skulle eksplicitere eller konkretisere. At opfordre til at *være meget opmærksomme* giver jo kun mening, hvis det at følge opfordringen fører til ændring i aktuel praksis. Formuleringen kan dermed betragtes som en eufemisme – og gentager for os, at eufemismer er et effektivt redskab i de symbolske goders økonomi.

En tidligere chef for det hemmelige politi går ud og siger at nogle af de (udemokratiske) tiltag, der for tiden er nye, faktisk er udtryk for en overreaktion. Den dominerende reaktion herpå er ikke at værdsætte hvordan en mand, der må forventes at vide en del om sagen, stiller sin viden til rådighed for offentligheden. På sin egen forstemte og lidt bagvendte måde kan det huske os på, at viden ikke er afkoblet fra magtspørgsmål, hvilket som bekendt har en række epistemologiske konsekvenser. Det minder dog samtidig om, at der er nogle typer af viden, 'man' simpelthen ikke vil acceptere.

Selvom perspektiverne er temmelig forskellige strejfer Bonnichsen-sagen genstanden for hovedartiklen i dette nummer af *Praktiske Grunde*: "På sporet af den levede tid?", hvori Anders Høg Hansen analyserer bl.a. mundtlige vidnesbyrd som kilde og viser, hvordan afgivne vidnesbyrd på mange forskellige måder kan bære præg af aktuel kontekst. Med tre konkrete cases som omdrejningspunkt udforsker artiklen de metodiske, teoretiske og etiske komplikationer, der er forbundet med at lave oral history og rekonstruere kritiske og i nogle tilfælde traumatiske erindringsbrokker af andres levede liv. Som sådan knytter Anders Høg Hansens tekst samtidig an til den debat, der blev åbnet med Anders Mathiesens anmeldelse af antologien *Livshistorieforskning og kvalitative interview* i sidste nummer af *Praktiske Grunde*. I anmeldelsen blev der bl.a. sat spørgsmålstejn ved Staf Callewaerts og flere andre bidragydere læsning og brug af Bourdieus *La misère du monde*. Anders Mathiesens anmeldelse tages i nærværende nummer op i en direkte kritisk replik af Kim Esmark, Kristian Larsen og Carsten Sestoft. Tråden af *misère*-inspireret interesse for forskningsinterview, oral history og livshistorier i social kontekst løber endelig videre i Nyhedsbrevet, hvori Carsten Sestoft bl.a. anmelder Schultheis og Schultz' tyske pendant til Bourdieus store kollektivværk om liv og lidelser i det neoliberale samfund.

Ulf Brinkkjær og Kim Esmark

På sporet af den levede tid?

Oral history i teori og praksis

Anders Høg Hansen

Lektor, Konst, Kultur och Kommunikation (K3), Malmö Högskola

“Oral history – the interviewing of eye-witness participants in the events of the past for the purposes of historical reconstruction”, Thomson and Perks, The Oral History Reader, Introduction, s. 1.

Indledning

I dette essay diskuterer jeg *vidnesbyrdet* som kilde til at belyse forholdet mellem erindring og historie med en orientering omkring erindringer af krig og konflikt. Jeg anvender her fortrinsvis metoden og forskningsområdet *oral history*, som fokuserer på det mundtlige vidnesbyrd. Essayet vil udfolde nogle af komplikationerne ved den indbyggede tvetydighed i begrebet 'history' og metoden 'oral history'.

Som underlag for diskussionen har jeg anvendt min egen spæde forskning omkring erindringer af krig og konflikt, her belyst ved tre mini-cases eller eksempler, hvor jeg inddrager såvel mundtlige som skriftlige kilder/erindringer. Mit sigte er her at udfolde og undersøge informanternes genfremstilling i forskellige genrer og tider i forhold til begivenhederne som skildres – men også at belyse, hvordan oplevelserne har påvirket den nærmeste familie.

Essayet præsenteres her i *Praktiske Grunde* som et tillæg til den debat om *livshistorie* der blev åbnet af Anders Mathiesen i sidste nummer af tidsskriftet. Essayet her skal dog kunne læses uden kendskab til den tidligere debat.

Eksemplerne kommer fra tre forskellige regioner og byder på helt forskellige typer af konflikter og kilder. Forskning i vidnesbyrd problematikker er de sidste årtier vokset betragteligt inden for litteraturvidenskaben og cultural studies – ikke mindst inden for studier af æstetiske og kunstneriske repræsentationer af 2. verdenskrigs *holocaust* (se for eksempel

Friedlander, 1992, D. E. Young, 2000, *Passage*, 2007, Felman og Laub, 1992).¹ Jeg vil i enkelte tilfælde referere til kerneproblematikker og klassiske tekster inden for denne forskning – men ellers her koncentrere mig om *oral history* og de 3 cases.

*Oral history*s udøvere kommer fra en række discipliner – såsom historie, cultural studies, psykologi, sociologi, antropologi/etnografi – men et grundelement kan siges at være forholdet mellem *personlig erindring* og *historie/faget historie* (fx. Hos Portelli, 1991 Samuel, 1994, Thomson/Perks, 1989, Tonkin, 1991) som tidligere nævnt – og det er også dette spændingsfelt som er udgangspunktet for diskussionen i dette essay. Mine tre cases er:

(1) Interviews med en engelsk emigrant i Israel som siden 1984 har boet i landets eneste jødisk-arabiske landsby, Neve Shalom/Wahat al-salam. Denne case er den ældste og udgjorde en del af min ph.d., 2003. Til denne lejlighed jeg har genhørt og gentænkt de efterhånden ældre interviews.

(2) Dagbøger 1944-45 og erindringer fra 1995 skrevet af den engelske soldat Michael Raines som under 2. verdenskrig gjorde tjeneste bl.a. i koncentrationslejren Bergen-Belsen. Denne case involverer også samtaler i 2007 og 2008 med hans søn Phil Raines, en god ven de sidste 9 år, om livet med og uden hans far. Faderen døde i 2003.

3) Oktober 1943. Fra Bratislava over Danmark til Höganäs i Sverige. Den 88-årige jødiske kvinde Pi fortæller sin forflyttelseshistorie (juni 2008). Hun kom fra Tjekkoslovakiet i 1939 til Danmark under krigen og flygtede med sin mand til Sverige i oktober 1943. Her anvender jeg også samtaler med barnebarnet Sara – der er tidligere student ved Malmö Högskola hvor jeg er lærer – om, hvordan bedstemorens oplevelser har påvirket hendes liv.

Israel landsby-historien og oktober 1943 historien handler om at finde fodfæste i konfliktprægede tider og samfund – og om individets rekonstruktion af dette. Her er der fokus på mundtlige kilder/vidnesbyrd. Den mellemste case med dagbøger og nedskrivninger af krigsminder betoner det personlige skriftlige vidnesbyrd. Udover disse skriftlige kilder har jeg dog som nævnt også anvendt samtaler med hans søn Phil gennem de senere år. Essayet har en lille epilog, et klip fra mine egne forældres erindringer. De var børn under krigen.

Jeg reflekterer undervejs over vanskelighederne ved denne type forskning, herunder interviewets indgriben i erindring og erindringskonstruktioner. I sidste del uddyber jeg med betragtninger om at gøre 'venskab til genstand' og om at åbne for historier/rekonstruktioner hvor informanter kan siges at være 'børn af historien'.

Mundtlige rekonstruktioner af sociale og historiske spændinger

En englænder tog for nogle årtier siden til Israel, hvor han forelskede sig i en jødisk israelsk pige. De slog sig ned i landets eneste jødisk-arabiske landsby *Neve Shalom/Wahat al-salam*, på engelsk 'Oasis of Peace', og levede der, mens konflikten stod på i regionen, men også *inde* i landsbyen. I forbindelse med min ph.d. om unge, konflikthåndtering og alternative uddannelsesprojekter i Israel interviewer jeg ham to gange: først i januar 2000 under nogen-

¹ Friedlanders bog er en antologi om holocaust og repræsentation med den meget sigende vending i titlen 'Probing the limits of representation'. Tidsskriftet *Passage* (temanummer 'Vidnesbyrd') giver plads til en kortere artikeldiskussioner af eksempler fra den klassiske holocaust vidnesbyrd litteratur. Young inddrager offentlig kunst, arkitektur og monumenter i sin behandling af æstetiske postmemory bearbejdnings. Jeg har arbejdet indgående med de tre første. Den fjerde, Felman og Laub, er ikke et nyt værk (det er ofte citeret, som Friedlander og Young), men sidst tilkommet i mine egne studier.

lunde rolige omstændigheder, og siden i oktober 2000 kort efter intifadaens udbrud.² Den anden intifada begyndte sent i september 2000 efter at Sharon besøgte grunden ved klippemoskeen i den gamle by i Jerusalem.

Englænderen i landsbyen (kaldet Bob) fortæller om sit liv i Israel, om landsbyens særlige karakter og dens skoler og institutioner, hvor der arbejdes med uddannelse, kultur og konflikthåndtering. Et af de mest kendte projekter eller forløb er kortere ophold for gymnasieelever, jøder og arabere, som kommer fra landets separerede skolesystemer for at behandle og diskutere konflikt, identitet, borgerskab og kultur ansigt til ansigt. I deres hverdag lever de adskilte tilværelser.

Det andet interview farves af intifadaen og en uro i og omkring landsbyen, splid mellem personer, telefonopkald med dødstrusler. Der var i interviewene lagt vægt på temaer, steder, aktiviteter og perioder i landsbyens historie, nært knyttet til landsbyens tilblivelse, på en bakketop nær et kloster lige op ad Vestbredden, og de organisationer og teknikker, den havde udviklet. Selvom landsbyen med dens jøder og arabere klods op og ned ad hinanden, og med dens særlige tosprogede institutioner virker som et særtilfælde, så er den jo et produkt af, eller en reaktion mod, situationen i landet. Dette strukturelle forhold vender vi tilbage til flere gange i interviewene. Hvordan spiller landsbyen mod og med det omkringliggende samfund? Forklaringer på, hvad der sker her på bakketoppen findes i mange tilfælde udenfor. Det ved enhver 'oral historian' med en smule sociologisk tæft.

Bob forsøger med besvær at bygge sine forskellige identitetsmæssige tilknytninger i fortællingen. Vi kan kalde det de forskellige 'identifikationer' – som englænder, nu israeler, gift med en jøde, en del af den specielle landsby osv. – som er med til at danne hans identitet som en helhed af disse forskellige farver på paletten. Det er tydeligt, hvor svært det er at gå linedans mellem de skarpt opskårne grupperinger, der er blevet tydeligere med intifadaens udbrud. Men det er også nu – år 2000, men også i dag for den sags skyld – at landsbyens seminarer og projekter måske kan spille en særlig rolle som mægler og forum for en besværlig, men nødvendig dialog?

Vi går en tur ind i den tosprogede børnehave. Jeg noterer mig, at jeg har svært ved at se, hvem der er jøder, og hvem der er arabere. "Sometimes I can't even see the difference", svarer han. Er det mon et tegn på at han også er outsider – til trods for at han har været her en god del af sit liv? Vi springer til fortiden. Han taler om Bruno Hussar, som grundlagde landsbyen: "He persuaded the monastery to lend him some land". "We were lucky to get land from the monastery. The sponsors are not the political parties, the school, established in 1984, worked for 9 years without any kind of recognition. The Education Ministry could have closed it down. It was not run legally". Senere er institutionerne i landsbyen begyndt at få en smule støtte fra staten.

Ved interviewets begyndelse afslører han efter min præsentation nogle af besværlighederne ved mundtlige rekonstruktioner af et lille samfunds idé og sociale udvikling. Han begynder søgende, men alligevel præcist:

² Ph.d.-afhandlingen er ikke publiceret, men dele af materialet er genbehandlet og publiceret i artikelform, fx. i *Social Identities* 12(3), 2006, *Online Journal of Peace and Conflict Resolution* 7(1), 2006, og *Glocal Times* 6, 2006. Eksemplet med Bob i Israel var mit første forsøg i oral history genren (Høg Hansen, 2003, kapitel 4).

I wonder if whether, eh, even we are aware... to the degree to which it its working or what I will be telling you is really happening because it requires very careful observation, I think, to discover, it is very subtle, difficult.

Her gør en dreven informant den da noget yngre ph.d.-studerende opmærksom på nogle klassiske problemer med feltarbejde. Det er en svær opgave at finde rede i, hvad folk *siger* og hvad de *gør* – især hvis de to ting ikke stemmer, eller hvis folk ikke rigtig selv ved det – og ikke mindst fordi disse størrelser ofte er under udvikling. At lave *oral history* kan være at bede folk om at sætte et puslespil sammen, som ikke i enden giver noget klart billede. I andre tilfælde konstruerer folk et klart billede. Vibeke Schrøder noterede sig i en aftensamtale (23 juni 2008), at mennesker der har været gennem svære krigsoplevelser eller mentale problemer ofte kan være ude af stand til skabe mening eller sammenhæng bagefter.³ Oral historians interesse for individets minde og rekonstruktion af sociale spændinger står derved med et fundamentalt problem, som dog ikke gør metoden ubrugelig, men er selve dens omdrejningspunkt og studium: hvordan den personlige erindring arbejder med og genudtrykker komplekse sociale erfaringer. Jeg understreger hermed, at genfortællingen er et konstrueret fortalt forløb som nødvendigvis er situeret i en ny kontekst og position (uddybes nedenfor via Bourdieu) – hvor også interviewerens udspørgen og dagsorden påvirker måden der fortælles på.

Om selve det fortalte forløb kan jeg udtrykke det således med hjælp fra Portelli: På den ene side har vi en logisk, årsag-virkning baseret konstruktion, som Portelli benævner *fabula* (efter Portelli, 1998: 67). *Fabula* kan også opfattes som kronologisk orden eller indhold/elementer, efter Propp, den russiske formalist, som lagde denne anvendelse af begreberne frem i 1928. Men som Portelli gør os opmærksom på, er oral historians interesserede i informantens særlige egensindige ordning eller placering af elementerne, kaldet *plot*. Sidstnævnte kan også artikuleres ved begrebet *sjuzhet*; reorganiseringen, gen-præsentationen, eller den formmæssige og litterære bearbejdning som sker af 'indhold' for nu kort at nævne nogle af narratologiens grundbegreber (Abrams, 1993: 124). Men oral history stopper ikke ved det egensindige sammenhængende eller det usammenhængende plot.

Oral history og historie nedefra

Den engelske historiker Raphael Samuel dannede i 1966 *History Workshop movement*, som 10 år senere mundede ud i tidsskriftet *History Workshop Journal*, der hurtigt blev et centralt tidsskrift for *history from below*. Samuels arbejde er dokumenteret i 3-volume værket *Theatres of Memory* (fx. vol. 1, 1994). I korte træk gik hans arbejde ud på at hente information

³ Saul Friedlander kalder dette *dyb erindring*, mens den *almindelige erindring* er det, der kan artikuleres og gives form. James E. Young anvender begreberne i sin analyse af Spiegelmanns *Maus*, hvor sønnen som udspørger faderen om 2. verdenskrigs holocaust, oplever at faderen kan finde form til nogle dele, mens andre dele omkring hans hustru, dvs. sønnens mor, forbliver fragmenteret (Friedlander i Young, 2000: 14, Høg Hansen, 2005). Eller som en ven, Morten Johansen, udtrykte det da jeg talte om de forskellige erindringshistorier, jeg arbejdede med: 'min farfar ville aldrig fortælle os noget om krigen [han var politimand]. Det var en knude hos ham', 27 juni 2008. Morten uddyber siden skriftligt: 'Han var politimand. Arresteret af tyskerne i 1944 og sendt i tysk koncentrationslejr under kummerlige forhold mv. Deraf den knude han bar rundt på. Han kom sig aldrig rigtig over det' (mail 27 august 2008).

fra dem, der som oftest ikke blev hørt, eller at tale om objekter og memorabilia, der ikke nåede museerne, når Historie med stort 'H' skulle skrives. Samuel fokuserede på *public memory*, en levende og demokratisk historie, hvor han talte for en ligestilling af indsamlerne, amatørerne – almindelige mennesker som skaber en arv og et arkiv af memorabilia – og de professionelle historikere (Samuel, Interview, 1995, *Theatres of Memory*, vol. 1, 1994). Roy Porter gjorde ham i et interview opmærksom på, at han var mere optaget af 'heritage' end de fleste venstreorienterede akademikere. Samuel kaldte sig en socialist historian, men udtrykker i interviewet taknemmelighed for mange konservatives idiosynkratiske indsamling af objekter og memorabilia. Kort før Samuels død i 1996 startede han et center for London historie ved Department of Cultural Studies, University of East London, som den dag i dag eksisterer som The Raphael Samuel History Centre and Archive.⁴

History from below fik også gennem 1980'erne og 1990'erne en stor betydning i Tyskland, hvor *Alltagsgeschichte* og *Vergangenheitsbewältigung* blev en måde at studere Tyskland under og efter 2. verdenskrig som et sted, hvor også 'almindelige' mennesker levede, men også en måde at gen-skrive og bearbejde fortiden ud fra en historieskrivning, der lagde nye perspektiver på landet og dets udvikling – og fandt 'stemmer' frem, der ikke var en del af 'Historien' (Peukert, 1987, Maier, 1988).⁵ Særligt i Tyskland var det kontroversielt at se på det såkaldte almindelige liv. Det kunne måske skjule, hvad der var særligt for et exceptionelt regime som nazistytet?, spørger Detlev Peukert (1987: 21). For Peukert handlede det dog i høj grad om at forstå, hvordan det var muligt, og hvordan betingelserne for støtte såvel som for modstand så ud (1987: 22).⁶ I relation til oral history og dette essay, har Peukert en central bemærkning om at undgå 'miniaturisme' som jeg vil trække frem inden jeg går videre til andre forskere:

If, then, we want to avoid getting lost in pointillism and miniaturism, an approach based on everyday life must have a clear grasp of the complexity of the structures of people's lives: it must be concerned with analytical goals, and it must show an awareness of problems, and a moral outlook, that transcend the concerns of the everyday life from which it springs (1987: 15).

Oral history har også været flittigt anvendt i Italien, hvor for eksempel Alessandro Portelli har været en prominent figur. Hans styrke er en interessant pendlen mellem et righoldigt interview materiale, fra stålarbejdere i Italien til kulminearbejdere i Kentucky, og refleksio-

⁴ Jeg var fra efteråret 1996 student ved Dept. of Cultural Studies, University of East London, hvor jeg tog en MA i cultural studies. Det var her jeg så småt begyndte at arbejde med Israel-Palæstina og konflikt- og erindringsspørgsmål.

⁵ Claude Lanzmanns ni og en halv time lange film *Shoah* tematiserer det mundtlige vidnesbyrd. Filmen indeholder en lang række interviews med både ofre og bødler. Den er flittigt analyseret i litteraturen (se for eksempel en række artikler i Friedlander, 1992 og *Passage*, 2007). Men derfor er denne særlige filmiske vidnesbyrd genre dog måske endnu underbelyst, som Geoffrey Hartman påpeger (*Passage*, 2007, s. 22). Af give sig i kast med denne films mundtlige vidnesbyrd og formmæssige valg fortjener en selvstændig artikel.

⁶ Peukerts, Portellis og Samuels arbejde og undersøgelser er drevet frem af historikerens metoder og det empiriske feltarbejde og interview – det vil sige tilgange, der minder om dem der er anvendt i dette essay. Dermed adskiller de sig lidt fra tidligere nævnte litteraturvidenskabelige 'tekststudier' af det litterære og kunstneriske vidnesbyrd.

ner over forholdet mellem officiel og uofficiel historie, om dominerende og undertrykte mindes-repræsentationer i et lokalsamfund, og om forholdet mellem fortælling og historie, dvs. Portelli bevæger sig både rundt i narratologien og mindesforskningen. Det er svært at være oral historian uden at orientere sig i begge disse akademiske områder.

Propps narratologi, som nævnt tidligere, kan være et udgangspunkt, men vi kan søge længere tilbage til klassiske begreber om beretelse eller fortællende forløb. Mundtlige repræsentationer af fortiden fungerer som enhver anden fortælling, de baserer sig på *diegesis* og *mimesis* (Tonkin, 1991: 7) – dvs. på at forklare eller præsentere (diegesis, telling), at gen-konstruere og transformere, imitere, gendanne i ny form (mimesis, showing). I denne gendannelse fortælles fra en tid, et sted, og en situation, som påvirker det der fortælles om. Raphael Samuel går tilbage til begrebet 'at huske', *mneme*, efter det græske *mimnēskethai*, og Menomysyne, den græske mindesgudinde, og *anamnesis*. Samuel genanvender Aristoteles, hvor *mneme* er det der pludseligt springer frem, mens *anamnesis* er selve den intentionelle genkaldelses-akt eller 'deliberate act of recollection' (Samuel, 1994: vii). Begge typer minde er på spil i oral history interviewet, og ligeså er forskellige elementer af fabula og deres sammenstilling eller plot. Og som Portelli også siger 'Oral testimony, in fact, is never the same twice' (Portelli, 1998: 71).

Også på det kollektive niveau forandrer fortællinger sig. Vi kan kalde det mindespolitik eller kampe om fællesskabets erindring. Hvad vil 'vi' *sammen* erindre? Hvilke problemer opstår, når flere grupper ikke vil mindes det samme? Hvad og hvordan skal vi så erindre i skoler og offentlige rum med ceremonier og monumenter? (Huyssen, 2003). Evnen til at huske finder sted i enkeltindividets hoved (og krop, kunne vi tilføje) – men vi både får og deler oplevelser og historier med andre og opbygger herved et fælles arkiv. Lewis Coser skriver i forordet til Halbwachs centrale bog om social erindring *On Collective Memory*, at Halbwachs term var skelsættende og provokerende. Men kunne man egentlig tale om *kollektiv* erindring?, spørger Cosey. Begrebsparret kan virke pudsigt, måske særligt for hjerne/kognitionsforskere. Cosey undrede sig også, men da han skulle slå sig ned i et nyt land og ikke rigtigt kunne tale med i sociale kredse, forstod han hvorfor Halbwachs sondringer var vigtige, at han manglede referencerne. Enhver der har prøvet at bo i udlandet eller bare flytte by kan tale med om dette. Han havde ikke del i puljen af den kollektive erindring. Nutidens digitale medier og voksende digitale arv har affødt en slags ny betoning i medie- og kulturstudier. For 3-4 årtier talte man om et 'literary turn'. Inden for det sidste årti har et 'spatial turn' været omtalt. Og i dag er flere og flere medieforskere optaget af 'memory' og medieringen af erindring (se fx Hoskins, 2003, Huyssen, 2003). Før de sidste århundreders modernisering kunne vi i overvejende grad tale om den 'levede' erindring i små fællesskaber/samfund, hvor det foregik overvejende mund til mund – og hvor skriftlig produktion og andre medieringer var for et fåtal (dem der kunne læse). Det vil sige, når generationer forsvandt, forsvandt også det meste af erindringen.⁷ Men i dag har vi i langt

⁷ "There is an ancient Indian saying: that something lives only as long as the last person who remember it. My people have come to trust memory over history. Memory, like fire, is radiant and immutable, while history serves only those who seek to control it, those who would douse the flame of memory in order to put out the dangerous fire of truth". Fra en voice-over af Navajo-indianeren Albert Hostein i et afsnit af TV serien *The X Files* ('The Blessing Way', sæson 3, 1995). Det er bragt her som eksempel på en radikal formulering af en forskel mellem erindring og historie. Formuleringen kan siges at romantisere erindring som en autentisk kraft og dernæst gør den historieskrivning til

højere grad – med den franske mindesforsker Pierre Noras ord – pladser, domæner eller steder (*lieux*), hvor erindring ikke er i live, nu, men hvor den bliver *holdt* i live. Hvor den er iscenesat, og hvor sporene er efterbearbejdet og forsøgt bevaret eller gestaltet for eftertiden i symbolsk øjemed (Nora, 1996: xvii), det kan være i mindelunde, i parker eller områder med monumenter, særlige veje, bygninger, i skiltenavne på veje, steder osv.⁸ Til Noras iagttagelser kan tilføjes, at det seneste årtis digitale udvikling har skabt nye former for mediering af erindring, med ceremonier og mindes'mærker' på youtube og så videre og en helt ny digital arv – apropos det tidligere omtalte 'memory turn'.

Oral history befinder sig i spændingsfeltet mellem noget, der ikke 'er' længere, men som informanten, hjulpet af interviewer, sporer sig ind på, genkonstruerer og forbinder med andre historier. Det er særligt den toneangivende del af forskningsfeltet – med forbehold for at oral history er blevet mis/anvendt på mange måder – der arbejder med spændingen mellem individ og samfund eller individ og historie, og med det 'lille' individs stemme under samfundsmæssige forandringer, jeg finder fascinerende (Portelli, 1991, 1997, Thomson and Perks, 1998, Lummis, 1991). Som nævnt indledningsvis er oral history beslægtet med *livshistorie*, et ofte anvendt begreb på dansk – og *mikrohistoria*, for her at nævne et svensk begreb. I det engelske sprog har man også anvendt *taped memoir* og *life story*.⁹

Pragmatisk set vælger jeg også – med udgangspunkt i variationen af artikler i *Oral History Reader*, 1998 – at betragte oral history som en bestemt type af kvalitativt interview, der berører hændelser i fortiden – og hvor en interviewer inspirerer et vidne til at fortælle. Det handler om at få mennesker i tale, som ikke er blevet hørt, eller som ellers i deres liv ikke optræder i skrivende/talende funktioner. Hvor *skribenten* leder for at finde noget og skrive, så er *vidnet* havnet i situationen og ikke nødvendigvis en person, som gestalter sine oplevelser i lange fortællinger, på skrift eller i anden form. Særligt voldsomme oplevelser kan dog give vidnet en følelse af at have *pligt* til at fortælle. Her bliver temaer som skam, skyld og etik centrale (Guiliani, 2003, Signorini, 2001). Som en del af dette kompleks findes så også spørgsmålet og debatten om repræsentbarhed og diskussionen om forholdet

konspiration. Den franske historiker Pierre Nora er en af de forskere der også tydeligt har formuleret en forskel. Nora understreger erindringens lokale, levende og levede karakter - og 'historie' som rekonstruktionen (Nora, 1996, introduction).

⁸ Se fx Prost eller Milos artikel i Nora, 1997, part III. Prost noterer sig i sin artikel at krigsmonumentet ikke blev opfundet efter 1. verdenskrig, men at der stort set ikke findes en by i Frankrig, som ikke har rejst et monument for de døde (307). Milos artikel handler om en anden symbolik: hvordan gadenavne er med til at udtrykke kollektiv erindring eller promovere helte og begivenheder. Milo noterer sig en omfattende ombearbejdning af gadenavne – hvem kan fx forestille sig 'Rue de l'Enfant-qui-pisse', Pissende barn gade, i Lyon? Det hed gaden indtil det tidlige 19 århundrede. I relation til gadenavne-fænomenet vil jeg tage et spring til Israel. Efter staten Israels dannelse er også en omfattende ombearbejdning sket her. Men nogle arabere i Haifa refererer stadig til de tidligere arabiske navne, skriver Nir og Galili (2000). Her støder den officielle historie og den uofficielle erindring på hinanden.

⁹ Foruden den nævnte *History Workshop Journal* findes andre centrale tidsskrifter inden for området, for eksempel *Oral History Society* og *The Oral History Review*. Førstnævnte tidsskrift skriver på hjemmesiden at "Oral history enables people who have been hidden from history to be heard" (<http://www.ohs.org.uk/index.php>). Lignende formuleringer findes ikke i *The Oral History Reviews* præsentation, men de skriver til gengæld at de udforsker og bevarer samtaler... "with people who have participated in important political, cultural, and economic social developments in modern times" (<http://ohr.oxfordjournals.org/>).

mellem *resterne*, *sporene* fra krig – en barnesko eller rester af en ovn fra Auschwitz – og den kunstneriske efterbearbejdning med eller uden brug af *spor* (Lund Pedersen, 2007).¹⁰ Disse temaer kan så også knyttes til forholdet mellem første- og andenhåndsvidnet, så elegant behandlet i Spiegelman's grafiske roman *Maus* (Spiegelman, 1986).

Lad mig i stedet gå tilbage til forholdet skribent/forfatter og vidne: Modsat historikeren, så aflægger vidnet eller informanten vidnesbyrd/*testimony*¹¹ i en mundtlig *modus operandi*, forstået her som noget der formes i situeret tid og tilblivelse. Vidnet har sikkert delt indholdet og nogle pointer og karakteristikker med andre før – men i princippet er oral history interviewet en særlig genre, hvor vidnet giver form til en forgangen oplevelse i et fortalt forløb med indskudte spørgsmål. Dette kan modstilles et senere produkt eller resultat: et *opus operatum* (Bourdieu, 1991: 54), i form af skriftlige erindringer for eksempel eller anden publicering af materiale. I princippet kan oral history/mundtlig historie have en konge som informant. Men de store og kendte figurer i et samfund bliver som en følge af deres rolle altid af-hørt og sørger for at blive hørt/repræsenteret. De falder dermed lidt uden for oral historys orientering mod den lille mand/kvinde. Traditionen har ført til en leg med bogstaver og orddele, såsom 'hi/story', 'histories', History med stort H, og history med lille h.¹²

Hos Portelli er de sociale spændinger centrale i det meste af hans arbejde. Han interviewer en beboer i en italiensk landsby, hvor der var kampe under krigen. På den ene side finder han modstandsbevægelsen løftet frem og givet heroisk status i de officielle repræsentationer af fortiden. På den anden side finder han hos andre informanter en bebrejdelse af partisanerne for dumdristigheder, der gjorde at de fleste familier er ramt. Folk døde under kampene og de efterladte sørger. Der er groft sagt to fraktioner i den kollektive erindring om en bestemt epoke og serie af begivenheder (Portelli, 1997: 141-144). Portelli studerer, hvordan individer forklarer og re-præsenterer sig ind i en historie, de er for små til at blive en del af. Men udsagnene kan alligevel være vægtige og give ny og unik information. Historien om slaveriet måtte skrives om, da slaver afgav vidneudsagn, påmindes Portelli os (1991: viii). Forholdet mellem fragmentet, brikken, og det større kollektiv, puslespillet, eller the *collected* and the *collective*, efter David E Young (1991) er underliggende

¹⁰ Jacob Lund Pedersen omarbejder et argument fremført af Jorge Semprún. "Det oplevede [er] måske uforståeligt, men det er ikke udsigeligt. Påberåbelsen af det udsigelige er ifølge ham blot et alibi, dovenskab" (s. 50). Gennem kunsten er der en vej for gen-fremstilling, argumenterer Pedersen videre gennem Semprún. Dette kan jo hjælpe mig til at stille spørgsmål til dette essays fremstilling af vidneudsagn. Uanset konklusionen på dette spørgsmål vil jeg tilslutte mig Lund Pedersens sammenfatning om at det er "nødvendigt at skabe forestillinger, æstetisk at sætte i billeder og ord, og dette ikke blot på én bestemt etisk forsvarlig måde, hvis vi ønsker at erindre Auschwitz, at aktualisere begivenheden i dag" (*Passage*, temanummer 'Vidnesbyrd', 2007, s. 50).

¹¹ *Testimony* kommer af det latinske ord for vidne. At vidne handler om at se og blive bevidst, 'aware'. 'To testify is therefore to make knowledge, both about oneself and about one's world. Becoming aware entails the interpretation and attribution of meaning to experience', skriver Naomi Rosh White (1998: 177, i *Oral History Reader*).

¹² I nabolaget af behandlinger af begrebet 'historie' findes Elaine Showalters *hystories* om tendenser i amerikansk kultur efter begrebet *hysteria*. I relation til essayets generelle livtag med krig/konflikt-erindringens 'natur' – og såvel til flere fodnoters orientering mod teksteksempler som *The X Files* – er Derridas vridning af begrebet *ontology* til *hauntology* også af interesse. Forholdet til jeg/ets 'skygger' og repræsentation af fortidens spøgelse er behandlet med helt andre ord i dette essay. Da jeg endnu ikke har noget godt kendskab til disse værker af Showalter og Derrida henviser jeg i litteraturlisten blot til internet reviews og wikipedia.com.

begreber bragt i relation i mundtlig historie. At fortælle fortiden er at mediere mellem 'history as lived' og 'history as recorded' (Tonkin, 1992: 2).

Vi kunne dog måske også lægge til, at mundtlig historie/oral history fortællingen som historisk kilde kan være problematisk, det burde være åbenlyst. Der er tale om en enkeltstående subjektiv kilde som trækker på mindet og derfor må tages for netop dette – og det er ikke altid, at disse verbale informationer eller sproglige efterbearbejdnings kan kontrolleres. De falder desuden stærkt situeret i 'efterhand', som svenskerne siger. Med forbehold for forskellene inden for området, så ville jeg lægge vægt på dynamikken mellem *subjekt* og *historie*, som tidligere nævnt. Det er hverken den afsondrede biografi eller den ydre strukturelle historie, der skal dominere. I stedet bliver det menneskets søgende måde at placere sig i forhold til en lang række andre brikker på skakbrættet. Både informant såvel som interview kan påvirke eller manipulere denne dynamik i forskellige retninger. Man kan tabe de dybere strukturer af syne – men også gå i den modsatte grøft: det vil sige glemme det individ, man taler med. Med 'oktober 1943' interviewet forsøgte jeg nogle gang at styre interviewet over mod de nationale hændelser omkring strejke og protest og samarbejdspolitikens ophør, mens Bob i Israel mere naturligt pendlede mellem, og forbandt, almene israelske forhold med forholdene i landsbyen.

Jeg vil for en stund lade denne kompleksitet ligge og gå tilbage til den førstnævnte problematik om det uberegnelige minde: der er detaljer der hænger fast og som syntes at holde sin form/plot i genfortællingen (jeg vender tilbage til dette i det senere eksempel med den 88-årige Pi der fortæller om oktober 1943). Men vi kan også sige at nogle oplevelser fortoner sig i bakspejlet eller *var* i bakspejlet, efter at vi har taget svinget om hjørnet. Hvad var det egentlig der skete?, tænker vi – og når vi tager flere sving om hjørner og jævnlige havner i grøften, og måske ind imellem også 'letter fra jorden', så bliver fortællingen om dette bestemte hjørne, dengang, en lidt anden fortælling i et nyt nu.

Vi kan, på den ene side, anskue vores erindring som en *bank/fryser*, hvor vi uden for vores egen kontrol arkiverer et lysklart minde om et kys, et barns fødsel, et dødsfald i familien, eller et fodboldholds sejr. Det vil sige en form for minde, der er banket fast med syvtommersøm. Denne form for erindring 'minder om' (!) det typiske retssalsvidnebyrd, hvor det er sigtet at vidnet objektivt og faktuel skal beskrive personer, handlinger, steder og tidspunkter. På den anden side kan vi også anskue erindring som en *processor*, hvor minder forandres og altid er levende og dynamiske (deraf klicheen 'mindet er taknemmeligt'). En side af denne konstante behandling er det vi kalder den dårlige hukommelse, der står i modsætning til fortidens mange pinagtigheder og fald, som vi derimod ikke glemmer. Dette kan være en kilde til irritation – men gør også at problemer kan bearbejdes. Vi har muligheden for at bevæge og flytte os – om der også er socialt, strukturelt mulighed for det – frem for at sidde fast, apropos Freuds begreber *mourning* og *melancholia* – hvor det første begreb refererer til et dynamisk, udviklende arbejde og det andet til en fastlåst repetition.

Men for at gå tilbage til *mindesbanken* kontra *processoren*, så kan vi også trække en anden mindesproblematik frem som handler om de tydelige og tilstedeværende minder modsat de mere skjulte og latente. Det kan være tilfældigheder der afgør, hvordan der åbnes og, hvordan der fortælles – apropos mneme og anamnesis og Portellis ord om det ændrede vidnesbyrd.

Denne tilgang til erindring, som ser på de sociale processer vidnet indgår i, kan uden tvivl suppleres med hjerneforskningens og genetiske perspektiver på erindring (herunder korttids- og langtidshukommelse). En helt anden ting er drømmes behandling af erindring. Drømme som en alternativ 'formulering' eller kommentar til vores vågne behandlinger af fortiden (apropos referencen til Freud herover)? "I've often felt that dreams are answers to questions we haven't figured out how to ask", funderer Agent Mulder i *The X Files*.¹³

På den anden side skriver historikere 'historien' om og redigerer med nutidens øjne på materialet, uanset hvor meget vi forsøger skiftevis at leve os ind i et materiale og stille os på kølig afstand af det. Historie er ikke fortiden, men rekonstruktionen af fortiden set gennem nutiden (Maier, 1988). Det samme gælder rekonstruktioner via minde. Når makro-historie skrives om eller gennemskrives igen og igen, farver det individets forståelse og genfortælling af dengang. Individet er i oral history ikke en 'ø', det er forholdet til kollektiv erindring og historie, der er på spil. Et oral history interview bliver dermed et samarbejde om at få 'a state of mind' åbnet som det ser ud i dag – og at få sat det i relation til historiske begivenheder. En begivenhed bliver dog først til, når noget er annonceret som sådan eller når mennesker fortæller, trækker noget bestemt frem, giver og genfortæller tilstrækkeligt på måder, der ligner hinanden. At datere en begivenhed er at bryde kontinuerlig tid ned i en serie af enkeltstående begivenheder. Disse er så ofte ordnet i perioder (Portelli, 1991: 21). At fortælle en historie er for en stund at modstå tiden og samtidig også at arbejde tæt sammen med 'tid'. "To resist time and to harness time", som Portelli skriver (1991: 59). 'Hi/story' eller en historie bygger fortællerens identitet, skaber en tid udenfor 'tid', mens denne tid/stund udenfor beror på 'tid'.

Pierre Bourdieu anvendte i stor stil erindringsbaseret materiale via den store interviewbog *La misère du monde* (*The Weight of the World*, 1993). Han har dog tidligere gjort opmærksom på komplikationerne ved at producere en 'livshistorie'. Uden at ville gå ind i debatten om, hvordan *La misère du monde* er skruet sammen, vil jeg holde mig til pointer fra artiklen 'Den biografiske illusion' (Bourdieu, 1995). Bourdieu gør opmærksom på, at problemet med livshistorie kan være, netop, at behandle livet som en historie, at producere et nyt CV, en sammenhængende fortælling. Virkeligheden er diskontinuerlig, påpeger Bourdieu. Vi gives et navn, som bliver stående, men personen forandrer sig. Personer rekonstruerer ud fra de positioner de på det pågældende tidspunkt har i et afstukket rum (Bourdieu, 1995: 33-37). I *La misère du monde* indarbejder Bourdieu og hans team en del andre afsnit med redegørelser og refleksioner over sammenhænge. Oral historians arbejder ikke med Bourdieus feltanalytiske optik, det er nogle andre begreber der udstikker måderne

¹³ *The X Files*, 'Aubrey' (sæson 2, 1995). Et afsnit om genetisk overlevering af erindring og fortolkninger og viderespind på Jungs kollektivt ubevidste. Seriens første og bedste sæsoner udfolder historier om, for eksempel, fælles/kollektive og ubevidste referencerammer, drømmetydning, brugen af hypnose til at spore tabte erindringer/tabt tid, 'triggers' som genkalder erindring, og 'erindringer stjålet', hvor nogle personer har set for meget – og siden ryger på briksen for at få fjernet noget. Desuden er *The X Files* en serie der udforsker om fædrene var dem, vi troede de var/er, og hvad det egentlig er for en verden, vi overtager fra faderfigurer i bred forstand. Drøm, mareridt og erindringsskildringer er tilbagevendende i dette forsøg på forståelse. Også forløberen, *Twin Peaks*, var toneangivende med disse temaer – en anden central 'twilight text' eller *twi-lit*, som jeg hermed forsøger at døbe genren. En genrevrider som opererer i en umiddelbar realistisk form, men krydrer den med paranormalitet og mørke. Måske er filmmediet med dets visualitet, klipning og det sporadiske brug af ord netop et egnet medie for gestaltning af drømme?

at arbejde med det sociale, diakront og synkront, som de anvender – jvf. min introduktion af begreber og forskere hidtil i artiklen (her har jeg så, som eksempler, fremhævet særligt Portelli – men også Samuel, Tonkin og Peukerts arbejder). Pierre Bourdieus kritik af 'livshistorie', herunder subjektets konstruktion af mening og sammenhæng, er dog værd at holde for øje. Oral historians arbejder, eller burde arbejde vil jeg sige, i en pendlende *både-og*. Her er forskeren orienteret mod individets sammenstilling og opfattelser – men hele tiden uden at glemme at gå tilbage til sociale sammenhænge dels i den taktiske udspørgen, dels i andre kilder. Pointen er forskerens strategiske nedslag. Individet må ikke glide bort, men informantens artikulationer må angribes fra forskellige kontekstuelle og teoretiske hold. Fra disse vekslende positioner studerer forskeren, hvordan informanten gestalter og *positionerer* personlig og kollektiv erindring (apropos Bourdieus pointe om positioner i et givent rum og en given tid) og i interviewets 'tid' får udviklet eller 'indviklet' sporene fra levede tider, der ikke er mere, men nu bliver en rekonstruktion. Forskerens nøgletemaer eller strategiske nedslag (lamper af lys på interviewets kringledede mørke vej) kan i en serie eller sample af oral history interviews, der berører måske samme land, område eller epoke danne grobund for sammenligninger og krydscheckninger – men de strategiske nedslag kan også være med til at (over-)styre, hvordan informanter ønsker at erindre i fortalt form.

Nu tilbage til case 1 og derpå to yderligere eksempler.

Israel-Palæstina. Neve Shalom/Wahat al-salam: 'Fredsoasen'

Interviewene med Bob i Israel bar præg af, at han som fortæller og medarbejder på informationskontoret i landsbyen i Israel på godt og ondt var reflekteret omkring forskellige fremstillinger af den jødisk-arabiske landsby i Israel, den eneste af slagsen i regionen. Byen er et symbol for nogle, en turistmagnet for andre, en ideologisk god eller farlig tendens for andre parter – og endelig hverdag for Bob og beboerne her. Han pendlede mellem udefra og indefra perspektiver på byen, han selv havde levet i i mange år og han mente, at han kendte den bedre end de fleste andre jøder og palæstinensere i Israel og på Vestbredden.¹⁴ Dette var demonstreret i hans evne til at skifte perspektiv frem for blot at agere sælger med én forherligende fortælling om varen. Bob refererer til forskellige fortællinger og myter, billedet af byen som Utopia, som fredsoase (apropos det hebraisk-arabiske navn), byen som et symbol, hvor drømmen brød sammen, da intifadaen begyndte. Men der har aldrig været noget Utopia eller nogen oase, påpeger han. Det er et meget konkret sted, hvor man arbejder med konflikten hver dag. Folk skændes, beboere modtager mordtrusler, beboeres sønner dør i krig – men de bor op og ned ad hinanden og bliver ved med *at prøve*. Jeg henviser i det andet interview i oktober 2000 til begivenheder og rygter om landsbyen omtalt i pressen, og Bob gen-konstruerer, hvordan man så reagerede i byen på problemerne. Allerede tidligere havde Bob mindet mig om at navnet *Neve Shalom/Wahat al-salam* (*Oasis of Peace* i engelsk oversættelse) var et navn som grundlæggeren Bruno Husar gav byen, inspireret af

¹⁴ En anden 'udlænding' i byen, en svensker, sagde under et af mine besøg kort efter intifadaens udbrud, at det var en dårlig ide at gå en tur i Latrun området omkring landsbyen netop nu på grund af uroligheder i området. Grænsen til Vestbredden løber gennem byen – der dog ligger i 'Israel'. Besøgerne kunne dermed vandre rundt i olivenlunde mellem Vestbredden og Israel. Jeg har ikke besøgt området efter opførelsen af den såkaldte separationsmur.

bibelen: "My people will live in peaceful dwelling places".¹⁵ Her er ikke en 'oase', men en stræben eller et arbejde i gang efter fred (apropos formen 'will live', frem for 'live').

Bob er dog også afvæbnende og usikker i forhold til sin viden og erfaring med landsbyen, som citatet i indledningen til essayet afslørede. Det er som om han bliver ganske selvbevidst om komplikationerne ved at rekonstruere sociale spændinger.

Alligevel kommer det første interview til at indeholde en central fortælling om en teltlejrers vækst mod at blive en mindre jødisk-arabisk landsby. Fra at have været en teltlejr i slutningen af 1970'erne, var der i 1984 seks familier på bakketoppen, da Bob og hans kone kom. "We liked what we saw, and we have stayed ever since". Over de næste 20 år vokser lejren til det 10-dobbelte og ved indgangen til det nye årtusinde har den stabiliseret sig med lidt over 50 familier (i 2008 er det 55). Det interessante er dog ikke at jøder og arabere bor tæt op og ned af hinanden, det gør de trods alt en del andre steder, til trods for den klare separation.¹⁶ Det interessante er institutionerne, symbolikken, og det at folk udefra kommer til landsbyens institutioner. Den har en tosproget børnehave og skole og et uddannelsescenter, som er internationalt efterspurgt for deres kompetencer og metoder omkring konflikthåndtering. Børn og unge fra andre byer i Israel sendes her for at gå i skole, på kursus eller arbejde i landsbyen. Byen blev skabt som en lejr på en jordknold i begyndelsen af 1970'erne af en dominikansk munk fra Egypten med jødiske aner. Han er i dag begravet i landsbyen. Bob forklarede, at byen havde været en attraktion for folk med komplekse identiteter, som han sagde. Dem der ikke lige hørte til, deriblandt Bob, som ikke er jøde, men gift med en israeler (jøde). De ville gerne være et sted, hvor ikke bare én gruppe dikterer hvilket lokalsamfund, det er. I landsbyen er det løbende til forhandling, hvad denne bakketop er for en underlig størrelse. Måske er den problematisk ved at Israel kan anvende den som en demonstration for turister, se vores 'fredsoase', sameksistens osv. – samtidig med at den hånes indefra i landet. Området var en slags "no mans land between Israel and Jordan", forklarer Bob. "Maybe not right here where we sit, but on the other side of the street", ironiserer han. I dag huser bakketoppen "mostly middle class" af sekulær orientering (jøder og arabere med israelsk statsborgerskab). Landsbyen er dermed ikke en spejling af Israels klassestruktur og religiøse mosaik. Derimod er der stor geografisk spredning på hvor folk kommer fra. Disse forskellige niveauer af spænding blev debatteret i interviewet. Uden for fortællingen om landsbyens vækst stod en række komplicerede tematiske narrativer om religion, kibbutzer, oase eller ej, indre konflikt, om byen som et PR-stunt og så videre, som Bob prøvede at få hold på. Bob forklarer, hvordan landsbyen har forsøgt med et bredere

¹⁵ Isaiah 32: 17-18: "the fruit of righteousness will be peace. The effect of righteousness will be quietness and confidence for ever. My people will live in peaceful dwelling places, in secure homes, in undisturbed places of rest".

¹⁶ Der er 7 byer i Israel hvor to hovedgrupper, arabere og jøder, er repræsenteret i et stort antal: Akko, Haifa, Ramla, Lod, Jerusalem, Tel Aviv-Jaffa og Nazareth-Nazareth Illit. Illit, eller 'Øvre' er egentlig en jødisk enklave en lille spadseretur fra Nazareth, såvel som Jaffa er en spadseretur fra Tel Aviv. Det er pudsigt, at man kan gå sydpå på stranden og bevæge sig igennem en overgangszon, hvor grupperne opholder sig blandet. I langt de fleste af disse blandingsbyer – 6 af de 7 blev travet tynde, 1997-2001 – er der tale om parallelle miljøer, hvor en gruppe sidder på et område, og den anden gruppe på andre områder. Et eller andet sted grænser de op og overlapper (Se for eksempel Gonen, 1995 eller Rabinowitz, 1997). Dette er jo noget helt andet end en mosaik, som i landsbyen, hvor der ikke er noget område der er udpræget arabisk eller jødisk.

klientel (arbejderklasse, religiøse) – men at disse er flyttet hurtigere. Her et citat der gengiver, hvordan han væver nogle af temaerne sammen:

He [Bruno Hussar, der grundlagde landsbyen] found a small group of people talking about it in Jerusalem, a few years went, at first people here were in transit, there were no infrastructure, no water, nothing. A kibbutz goes to the Jewish Agency. In the case of Neve Shalom they had to do it themselves. But the main difficulty was to find people. It happened in 1976-77 when the first families, Arab and Jewish, committed themselves. They are still here. Bruno [the founder] saw the village as a place for interreligious dialogue, but the people who came were less interested in religion and more interested in Jewish-Palestinian dialogue.

Apropos Bobs bemærkning om det religiøse, så findes der ikke nogen kirke, synagoge eller moske i landsbyen, selvom alle tre trosretninger findes i moderate udgaver. De har lavet en hvid kuppel kaldet *dumia*, stilhed, i stedet. Her kan alle religioner og overbevisninger gå ind og bede, meditere og tænke efter (se foto nedenfor). Og det gjorde jeg så – foruden at lytte til en besøgende dreng fra Gaza spille 'Imagine' på en guitar.

Fra Bergen-Belsen til 50 året for V day, 1995

Phil er en englænder i 40'erne (se foto næste side), der nu gennem vort 9 år gamle venskab med bekymret mine har bragt sin far ind i vores samtaler. Phils far, Michael Raines, var soldat ved Nijmegen og Bergen-Belsen under og efter krigen, 1944 til 1946. Han blev ca. 50 år senere, som en del af en krigsterapi, bedt om at skrive ned hvad han kunne huske – det blev til ca. 8 maskinskrevne sider, som også anvendes her. Det var før hans demens

satte ind i slutningen af 1990erne. Michael Raines døde i 2003. Phils far har været et gennemgående tema i vores samtaler gennem årene. I visse perioder af vort venskab har det været svært at få Phil til at holde kæft eller at få mig til at holde op med at stille spørgsmål. De lidt forskellige roller (groft skåret ud) har skabt et udgangspunkt for at jeg kunne lave oral history arbejde med Phil, som jeg påbegyndte mere systematisk i 2007. Da jeg træffer Phil første gang i slutningen af 1990erne er jeg selv godt i gang med jævnlige Israel rejser, men det er først noget senere (i 2007), jeg får nedenstående forklaring på, hvad Phil mente, han selv havde følt og tænkt tilbage i midten af 1980erne, da han som helt ung tog til Israel:

"I think I went to Israel when I was young because I believed I could tackle life with my father by going to the place where the survivors were" (samtalen med Phil er ikke optaget/indspillet, men gengivet efter skriftlige notater og hukommelse). "To be around the children he [Phils far] had helped saving in 1945", forklarer Phil i maj 2007 – med en overbærende mine, ganske bevidst om det unge eller naive i følelsen. Hans far var med til at rydde op og holde vagt i Bergen-Belsen i 1945 og 1946. Faderen skrev dagbogsnotater i en

lille kalender mens han var i tjeneste og siden også mere fortællende efterrefleksioner omkring sine oplevelser under krigen. Jeg låner materialet under forskellige perioder 2007-2008 efterhånden som det dukker op fra diverse loftsrum. De tre børn – Phil og hans storebror og storesøster – rydder op langsomt efter faderens død i 2003 og moderens i 2005.

Faderen skriver i 1995:

A woman appeared to milk cows in the field. I recall her calling to the cows in Dutch or Belgian [flamsk?] to come and be milked. While this was happening a mass of paratroop aircraft appeared flying towards Arnhem. At the time I wished to cheer but something determined that this should not be so as many of the troops would not survive. While the planes were flying over words were heard in my brain – “In the future you will suffer for all that is happening” (fra maskinskrevet 8-siders dokument/erindringer, 1995).

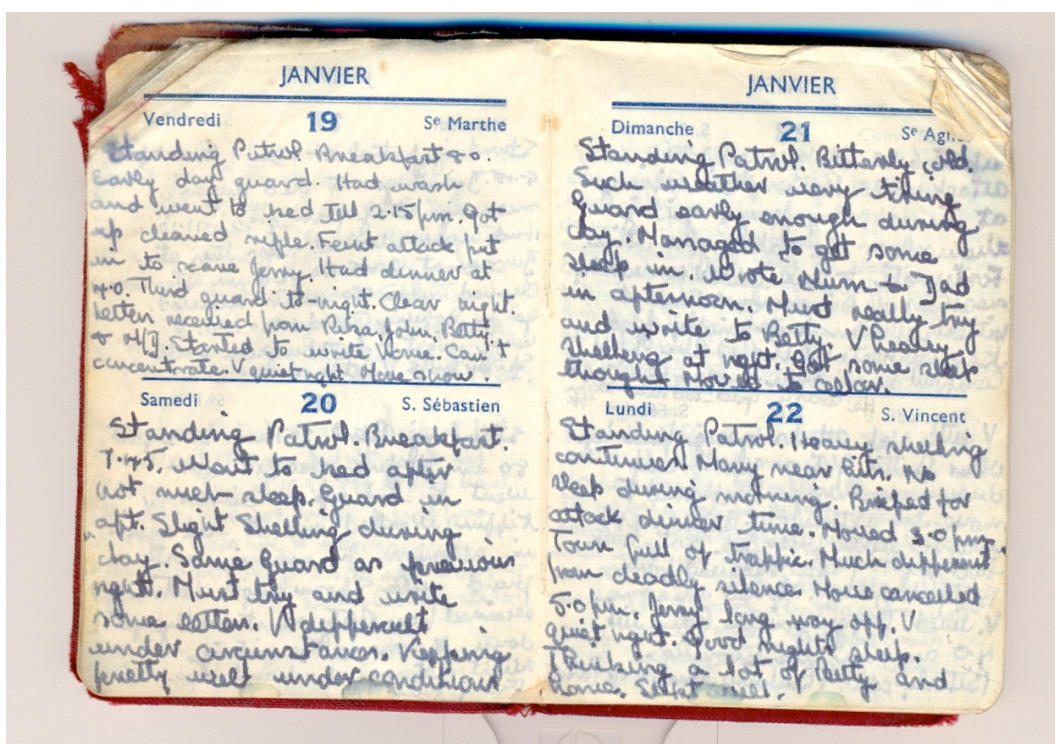
Siden kom han til Bergen-Belsen hvor han tjente i over et år, først med oprydning, siden med at holde vagt for fanger.

I recall going to a public house in Bergen-Belsen, the village near the concentration camp. One of the soldiers with whom I went asked a German whether they knew about the camp and why nothing was done to protest at its presence; to this was the reply that had protest been made the people of Bergen would have ended up as prisoners (1995).

Phil fortæller at engang i 1970'erne sad børnene og så dokumentarprogram på TV om krigen. Hans far gik hen og slukkede. Da Phil blev lidt ældre kunne han få faderen til at fortælle ved at drikke med ham – “then he would tell”. Faderen fortæller, han stod vagt for en nazi-officer Kramer i Bergen-Belsen, som havde været en af de højtstående ledere i lejren. Faderen forklarer, “that he could understand him” (Kramer), de byttede cigaretter, “orders came from Berlin”, forklarede Kramer den unge soldat. Phils far fyldte 20 i 1945. Phil kunne dengang og i dag (juni 2007) ikke udstå eller kapere denne forklaring. Det var ikke det, han ville høre faderen fortælle. Phil drikker sig fuld, da vi senere besøger Bergen-Belsen sammen i juli 2007. Vandreturen rundt fungerer som trigger for barndomserindringer og en efterbearbejdning af et kompliceret forhold til faderen – som han ikke desto mindre respekterer. “He had something for the underdog”, forklarer Phil ved flere lejligheder, maj, juli 2007. Phil ville selv til Bergen-Belsen og han ville gerne have selskab. Han havde udskudt det så længe og vil gerne have det afsluttet, som han sagde (2007). Vi ironiserer begge over den ‘hyggelige’ ferie vi har begivet os ud på. Det regner, mens vi kører gennem Tyskland.

Faderens historier under påvirkning af Brandy vender Phil tilbage til flere gange. Phils far havde tydeligvis svært ved at få greb på en historie, der på den ene side havde medført en form for forståelse for tyskernes manglende protest – og en forståelse for en af nazi-officererne Kramer. De sporadiske notater i dagbogen fanger dog ikke dette – eller også har soldaten Raines ikke været klar med eller kunne udfolde kompleksiteten i det han oplevede. Men det er derfor de to kilder supplerer hinanden godt. Den lakoniske rapport fra nuet (1945) og

eftertankerne (1995). Notater fra dagbogen i 1945 taler om at træde ind i koncentrationslejren: "appalled on the condition", "no flesh on their bodies", "buried in hatches of 200 + 300", "typhus", "I shall never forget Belsen" (31 Maj 1945, dagbog). Den lille dagbog giver kun plads til få liniers bemærkninger til hver dag. Michael Raines rapporterer om de daglige gøremål, ofte faktuel og med militærisk præcision. Han bruger gennemgående dagbogen til at skrive, hvornår han har sendt og modtaget breve. Korrespondencen til familien og kvinden Betty virker som utrolig vigtig. Flere steder er dagbogen svær at læse på grund af den lille og lidt krøllede skrift eller bleget blæk. Herunder er dele citeret. For eksempel 22 janvier 1945 (dagbogen er købt i et fransktalende land): "Standing patrol. Heavy patrol continues", eller 27 januar: "Up at 7.30 General cleaning up etc". "Cleaned rifle and mags". "Parcel of cigarettes received from Betty, bless her", eller 13 januar: "started to read good book 'Blonde Trouble'." Betty er Phils mor, kvinden faderen blev gift med. En brunette! Han skriver også, at han bliver såret i kamp og kommer til hospitalet. "wounded at 5.30", "know nothing", "peace and quiet is so welcome". "Operated on...", "being looked after is well" (16 februar 1945).

Foruden disse skriftlige kilder med 50 år imellem anvender jeg samtaler med Phil og indtrykket af eftervirkningerne af krig på familien og de næste generationer. Hvad betyder det mon her, at jeg er en god ven til Phil? Hvad betyder det for mine oral history interviews,¹⁷ at Phil er en farverig og emotionel fortæller, og ikke just besidder nogen fakta-

¹⁷ Interviews og vidneudsagn kan man studere i tekster/bøger om journalistik, etnografi, oral history osv – men også med stor fordel i visse tv serier – et gennemgående tema i dette essays fodnoter. Måske særligt crime story, detektiv genren, retssalsdramaet? Foruden de sædvanlige modstridende historier som detektiverne i diverse serier forsøger at udrede (vidner der lyver) er *The X Files*

orienteret selv-tøjlede tale-økonomi? (heldigvis). Ofte lægger han lidt til eller korrigerer senere. Det bliver derfor ligeså meget et studie af Phils dynamiske og foranderlige bearbejdninger af fortiden,¹⁸ i ædruelig og fuld tilstand.

Jeg nåede ikke at træffe Phils far. Han var på hospitalet de gange, hvor Phil og jeg besøgte hans mor sydvest for London. Vi besøgte Phils mor og hans barndomshjem med en fælles tysk bekendt i 2001. "When I had a German girlfriend once, she was warmly welcomed", siger Phil tidligere.

Nu til den næste case.

Oktober 1943

Pi sidder mast sammen med benene foldede op af brystkassen i 8 timer på en båd fra Møn til Trelleborg den 12 oktober 1943. De ombordværende kaster op i en hat som går rundt, senere døbt 'brækhaten'. "Kräkshatten, Sašas eneste hat. Han tvättade den sen, men det gick jo inte" [Saša er hendes mand], forklarer Pi med et grin.

Der er mørkt og ingen plads og båden er overfyldt. Hun har levet i Danmark i 4 år med sin tjekkoslovakiske mand. De kom begge fra Bratislava i 1939. Da naziregimet satte jødeforfølgelser i gang søger de visum for at kunne komme væk.

Vi var med i ungdomsrörelsen i Bratislava. Så blev vi skickade på Ha-Shava, som det hedder och där ifrån fik vi sen ansöka om visum, vi sökte England, Danmark og eh.. Israel var det. Det som blir först... da blev det igenom beskikning med 10.000 tjek-kiske kroner, og de hjalp, för mine föräldre hade ikke så mycket penga, men jeg hade... gennem min papas söster. De ägda en stor affär i Bratislava.

Pi og manden Saša, og et par andre venner fra Tjekkoslaviet, bor på gårde i Jylland og på Fyn, hvor de arbejder. De skifter plads ofte. Sasha går på landbrugsskole blandt andet, og Pi syr og er stuepige. De prøver at dele et lille værelse med petroleumsovn i den hårde vinter

anderledes ved at vi hører vidneudsagn som vidnerne dårligt nok selv tror på, tør fortælle, eller kan sætte de rigtige ord på. De ligger inden for det vi kan kalde 'extreme possibilities' for at bruge seriens egen diskurs. "You won't believe me, if I tell you", siger et vidne. Mulder svarer: "You'd be surprised to know what I believe" ('Teliko', sæson 4).

¹⁸ Apropos de dynamiske og foranderlige bearbejdninger af fortiden så kan krigsoplevelser siges at have nogen slægtskab med det som i *The X Files* kaldes 'extreme possibilities', da vi her bevæger os ud på grænserne for det forståelige og repræsenterbare (apropos en af hovedproblematikkerne i vidnesbyrdsforskningen, se fx Friedlander, 1992 og *Passage*, 2007). Den der er plaget af krigens gru kan så bagefter risikere at måtte lægge ører til interviewer-påstanden/klichéen klicheen "I understand how you are feeling" – og det er der jo sjældent nogen der gør (Mulder i *The X Files* 'The Walk', sæson 3, som respons på en handicappet krigsveterans historie). Der er noget særligt ved 'interviewere' Som agent Cooper i *Twin Peaks* og agent Mulder i *The X-Files*. De får ofte vidnets ord på gлед, måske netop fordi de først er åbne for subjektets forståelse og opfattelse: sandheden for subjektet uanset hvor langt ude det lyder. Detektivernes særlige form for *objektivering* kommer bagefter. I *The X-Files* er Scully og Mulder en slags "dual personality" (Delasara, 2000: 42) i dialektisk ping-pong med hver deres forskellige perspektiv – videnskabskvinden Scully mod den intuitive, paranormalt orienterede Mulder. Makkerparret er dermed på trods, eller rettere sagt i *kraft af* deres forskelligheder en velfungerende interviewer- og detektivenhed.

1939-40. Senere bor de på en stor hofjägermeisters gård og siden til et nyt sted med et lille værelse.

I sommeren 1943 bor de ved Marslev på Fyn, lidt øst for Odense. De er klar over at samarbejdspolitikken er ophørt, sabotagen har taget til i sensommeren og "tyskerne har börjat röre på sej", som hun siger (hun forklarer dog også, at hun ikke vidste meget om, hvad der foregik. "Vi viste ingenting", siger hun tidligere). De hørte fra en bekendt, der boede i nærheden af en tysk kaserne i Odense, at der var noget med nogle bådtransporter til Sverige som var kommet i gang.

Da postbuddet finder Pi og Saša hjemme en morgen i begyndelsen af oktober 1943, udbryder han: "Hvorfor er I stadig her, I skal gemme jer". Gennem en lokal kontakt bliver de hentet og ved nu, at de skal til Sverige. De ender med at komme over fra Møns klint til Trelleborg den 12 oktober. Ved ankomsten til Trelleborg den 13 oktober, bliver de kørt til en lejr for flygtninge lidt inde i landet. De har ingen familie i Danmark, men har venner som de dog ikke kan kommunikere med de første år indtil krigen er ovre. "Vi var bange för att det skulla vära farligt för dom". Kun få i Pi og Sašas familie i Tjekkoslavakiet overlever krigen. Udover Pi og Saša, der fik visum til Danmark, flygter Sašas to brødre til Israel. Pis møster blev fundet i live i en koncentrationslejr og kom siden til USA – har Sara hendes barnebarn siden forklaret (Sara er tidligere student ved K3, Malmö Högskola, hvor jeg er lærer, deraf forbindelsen). Pi og Saša finder arbejde i Sverige og får børn. Manden fik stipendiat ved universitetet, blev læge og startede siden egen praksis i Höganäs. Pi fortæller historien, 88 år, i hendes hjem i Höganäs i juni 2008, hvor Sara er med.

Mens Sara er under uddannelse ved K3, tager hun til Sydafrika for at arbejde med nogle kulturprojekter om kunst, dans og social forandring. Hun genoptager studierne på et senere tidspunkt, og jeg fortæller da om mit tidligere arbejde med uddannelsesprojekter i Israel (phd), hvor der er nogle paralleller. Jeg var på det tidspunkt blevet hendes vejleder. En dag spørger jeg, om hun har en jødisk baggrund (en fornemmelse) og får så bedsteforældrenes baggrund og hendes mormors transport i 1943 forklaret. Jeg er med det samme fænget og uddyber med mit arbejde omkring erindring og casen med Phil og hans far. Herpå forslår hun så, at jeg da kan interviewe mormoren.

Bedstemoderen er ikke tilbageholdende med at fortælle for den fremmede, da jeg ankommer til hendes hjem i Höganäs ved kysten nord for Helsingborg sammen med Sara (fra altanen kan man skimte den nordsjællandske kyst!). Pudsigt nok kommer første del af interviewet ved frokostbordet til at handle om Israel-Palæstina konflikten og nogle detaljer om flugt og fordrivelse i 1948. Det bliver tydeligt i interviewet, at koblingen til Israel er central i både Pi og Saras historier, at Israel trænger sig på, når fortiden og konsekvenserne af transporten i 1943 skal lukkes op igen. Pis afdøde mands brødre levede deres liv i Israel og Sara har fætre og kusiner der. De var sidst i Israel for 2 år siden.

Under forberedelserne til interviewet med Pi forsøger jeg at hente information om dem begge, om hvem Pi er, og hvordan den familiemæssige baggrund og historie har påvirket Sara. Hun fortæller at indvandrere i Sverige, særligt fra Østeuropa, altid spørger "var kommer du i från?". "Du är inte svensk", siger de. Dem der har mange generationer bag sig i Sverige, spørger dog ikke. I Israel er der heller ikke nogen der spørger. "De tror jag är israeler", forklarer Sara: "där känner jag mej hemma "[i Israel].

Pi har fortalt historien før til en spejderforening og til en pensionistforening. Jeg mærker hendes fortælletræning, det vrirler med detaljer, årstal og navne og små citater fra mennesker undervejs. "Åh, akta min väska", sagde en dame på båden. Hun havde sukker-syge og insulin i tasken. Der var helt mørkt dernede i lastrummet. "Det var tåkt över förstår du och när vi sen kom på svensk vatten, så tog dom bort detta där och så kom vatten... det var spruttande ner på os och det var underbart." Bølgebrus kom ind over dem og friskede de søsyge lidt op. De var dog alligevel ikke helt friske ved ankomsten: "I Trelleborg fick vi lov til at gå på toilettet, som var stoppat. Alla kräkta sej [hun griner]".

I dagen op til transporten fulgte hun og manden og de nærmeste venner de råd, de fik. En dansk mand på gaden stopper nogle af hendes jødisk tjekkoslovakiske venner i begyndelse af oktober og siger. "Hvad gør I her. I må væk. Man kan se at I ikke er danske". Tyskerne sætter ind med razziaer under Rosh Hashanah/jødisk nytår 1-2 oktober, hvor de tror, de fleste jøder vil opholde sig i deres hjem og fejre højtiden, men planen er lækket og masseforflytning af jøder til tomme sommerhuse, høløfter, teglfabrikker m.v. og transporter er i gang hver nat. De store transporter finder sted 8 og 9 oktober (Bertelsen, 1952, Mogenssen, 1995).

Op til transporten går Pi og Saša til deres arbejdsgiver for at få løn udbetalt, men han kan ikke udbetale forklarer han. Hvis tyskerne finder ud af, at han udbetaler løn nu til jøder, så tager de ham – men Saša cykler over til en anden bekendt som kan give dem lidt penge og nogle madkuponer, som de så kan betale med for at komme over: "Det enda stället jag kan tänka mej vi kan ordna med penga det er fabrikör Möller", forklarer Pi. "Och han cyklade i veg [manden, Saša] och det blev luftlarm och så fick han jo inte lov att vära

ute". "Portvakten hade jo sån armbind, att vi fik lov att våra ute. Så Saša fick armbinden så han kunne cykla hem".

Der blev dog ingen transport lige den nat. De må overnatte på borde og bænke hos en bekendt. Pi og Saša og to jævnaldrende unge jødiske venner, Frans og Klari, også fra Tjekkoslovakiet, kom dog siden med tog fra Odense og omegn, hvor de havde været i skjul. Pi fortæller om morgenen før afgang: "Saša han gick och rakade av moustachen" for ikke at ligne en udlænding. Jeg havde fra utallige billeder i fotoalbummet noteret mig, at han altid havde moustache, så det var en særlig morgen. Under turen mod København kommer en mand kommer og spørger: "Undskyld, har du tændstikker til en cigaret?". Saša svarer på dansk, og manden, som viser sig at være en hjælper-kontakt siger "vad fan har du gjort med dej, jag fick besked att det skall være en med moustache". De får at vide de skal følge en kvinde med bandageret tommeltot og brun hat på 1. klasse. De finder en kvinde med brun hat – det viser sig ikke at være den rigtige kvinde, men det får ikke konsekvenser.

Derimod kunne det have fået konsekvenser da Saša nærmer sig et område med ledige pladser. "Der var en mand som stod längst mot fönsteret och där så ledigt ut. Saša öppnar dören och så säger han [Pi skifter til dansk] 'Undskyld er der ledigt her?'" "Besetzt für die Deutschen Wehrmacht", svarer manden, der viser sig at være tysk officer. Saša fremstammer så på sit bedste dansk "undskyld" og skynder sig ligbleg væk. Han blev ikke opdaget der. Da de ankommer til København, bliver de gennet ind i taxaer og siden indlogeret i sygeplejerskers værelser på Bispebjerg hospital. Siden blev de kørt sydpå i ligbiler og røde kors lastbiler: "lastbiler som var med röda kors flaggan, och Saša sat längst back så han kunne titta ut och så sa att der stod en på varja kurva... när man skulle ändra färdriktningen... så stod en som dirigerade veg, för inte två biler körte samme veg."

Afslutning

Sara udbryder efter interviewet, at Pi fortalte "frenetisk", "som om det var sista gång hun berättade historien". "Men der kom också nya detaljer främ", siger hun. Pi og Sara har uden tvivl ikke bare været en forsker behjælpelig. De har selv haft lyst til at fortælle – og ifølge Sara vil Pi gerne have at historien dokumenteres på den ene eller den anden måde.

Nu er spørgsmålet så bare hvordan disse 'historier' kan dokumenteres og analyseres? 'Bob' er dokumenteret i længere form i min afhandling, mens de to andre cases er friske – fra i år og sidste år. Først og fremmest kæmper jeg med at kunne træde på afstand af historierne og vurdere, hvad der kan bruges, og hvad der kan interessere andre. Til trods for at dette ikke er min egen familie, ligger risikoen og muligheden for fortabelse i mine 'informanter' og det de siger. Gennemskrivning af rapport/artikler efter et feltarbejde, og anvendelse af en form for systematik og metodik er dog en proces der *både* kan vedligeholde en interesse, men også langsomt fremkalde en evne til at få materialet sat i perspektiv. Såvel nærhed som distance til analyseobjektet kan komplicere såvel som hjælpe en forskers arbejde.

I alle tre cases bliver jeg præsenteret for en mængde af episoder, hvor det ofte var interviewer (mig) der begyndte at spørge til koblinger og forbindelser til tidligere episoder og til en 'ydre historie', dvs. der er en fare for at også interviewer forsøger at presse

informanten for refleksioner – eller for logik, kausalitet og plot,¹⁹ som informanten ikke har tænkt eller sat sammen. Særligt i interviewet med Pi kæmper jeg med at få de forskellige 'stationer' på 'toglinien' forbundet. Hendes fortælling bliver en forflyttelseshistorie, hvor hun dvæler meget ved hvad der skete under de enkelte stop. Jeg funderer over, hvordan Pi's mand eller måske en af vennerne ville fortælle 'historien'. Der er uden tvivl mange 'historier'. Hvordan mon Pi ville have fortalt det for 20 år siden? Uanset form, plot, udvalg af begivenheder søger Pi efter det, der virker som sandheden om hændelserne – for hende – og fortællingen påvirkes nødvendigvis af den måde intervieweren stiller spørgsmål. Et andet perspektiv i tid og rum giver en lidt anden historie. Sandheden, som er subjektiv, ligger mere i modsigelserne, skiftende perspektiver og pointer og rod i plottet – end den ligger i konsensushistoriens entydighed.²⁰

Måske forståeligt nok er både Phil og Pi i stedet ofte gået ind i enkelt-situationer, der har sat sig fast i hukommelsen, og konstruerer så organisering/plot, *sjuzhet*, inde i episoden. Hos Phil var det fragmenterede billede af faderen og hans oplevelser endnu mere markant, da jeg ikke har kunnet gå til faderen. Jeg havde kun Phils ord – sidenhen dukkede dagbøgerne og efterskriftet op. Mange små fragmenter former historien. Phil fortalte en gang, at da faderen kom hjem fra krigen til sit barndomshjem, var forældrene – det vil sige Phils bedsteforældre - ikke stået op for at byde sønnen velkommen hjem – og der var heller ikke megen interesse dagen efter. Hvordan placere denne uhyggelige brik ind? Den giver jo mening, når Phil fortæller at faderen var hårdt plaget af de år. Han havde dog overlevet krigen og blev siden gift med den Betty han omtaler på næsten hvert andet blad i dagbøgerne.

Ifølge Phil samlede faderen avisclip i sit studiekammer, men ville sjældent fortælle. Jeg overnattede i rummet et års tid efter han var død, da Phil skulle holde bryllupsfest hos Betty i barndomshjemmet – og Phils gentagne ord om dette studiekammer og bøgerne, der endnu stod på hylden, ledte mig ind på at ville vide mere om manden.

På en måde er både Phil og Sara 'børn af historien', hvis jeg ellers kan tillade mig at bruge denne lidt melodramatiske formulering. De er naturligvis børn (og i dag voksne) af mange sider af deres ophav og sociale historier – men det er tydeligt, at der er tale om klare aftryk og koblinger, som jeg som udenforstående træder ind i. Det kan være problematisk at gøre min og Phils venskab til en 'genstand'. Der er dog tale om få og kortvarige undersøgelser, hvorpå venskabet falder tilbage i sin vante skæve og hyggelige gang. Nærhed kompromitterer naturligvis distance og visa versa. Hvor der altid har været en vis distance i mine tidligere arbejder med uddannelsesprojekter i Israel (fx 2006) og mindepolitik og monumenter/offentlig kunst i Tyskland og Israel (fx 2008), så har sigtet her i nogle af casene, men bevidst ikke i alle, været at vove sig tættere på. Forholdet mellem Phil og faderen, herunder faderens erindringer fra 1945 og til 1995 er næsten ikke til at sætte sammenfattende ord på: i stedet står disse fragmenter frem for læseren. Midt i den lærerige forvirring er så spørgsmålet om etik, som jeg antydede ovenfor. Jeg må vise særlig forståelse for, hvornår

¹⁹ Apropos plot: midt i skrivelserne om narratology og oral history tager jeg en weekend fri i en vens sommerhus, hvor jeg ved et tilfælde får genoptaget og færdiglæser et skuespil af Chekhov på stranden, 'Three Sisters'. Pudsigt nok er dette et eksempel på en historie som forekommer plotløs. Der er sporadisk ydre udvikling – plottet ligger i stedet i dialoger og enetaler, hvor enkeltpersoners ord åbner for sindets bevægelser.

Phil gider at tale om 'det' og have fornemmelse for hvordan/hvornår jeg kan gå tæt på. Phil har selv en baggrund inden for kulturstudier med feltarbejde i Thailand – venskabet kemi og forståelsen for akademisk feltarbejde gav ham til tider en forståelse for min interesse og facon. Pludseligt tager jeg en notesbog frem osv – men nærmest i tandem med, hvad jeg kan kalde Phils fortælle-nødvendighed (vil ikke altid kalde det fortælleglæde eller -lyst) – har bemærkninger som "I want to lay it to rest and move on" også lydt (et sted i Tyskland, 2007). Jeg ser ikke nogen modsætning i dette.

Hos Sara og Pi virkede åbningen for min indtræden enklere – og de mundtlige fortalte forløb hos Pi virkede lysere og lystbetonede. Pis historie, som fortalt til mig i Höganäs juni 2008, er blevet til en historie om at klare sig igennem. Sara påpegede dog at denne historie ikke var helt anderledes end det hun tidligere havde hørt, men at der var en særlig energi og at nye detaljer kom frem.

Michael Raines mere dystre og komplekse skriftlige skildringer fra 1995 var en del af en krigsterapi.²¹

Jeg vil afslutte med en slags slutbemærkninger eller epilog med erindringer mine forældre har fra deres barndom under 2. verdenskrig. Historien herunder om min fars 'kortlægning' af fronterne i krigen på madpapir – og de to tyske soldaters kommentarer til min fars kort – kan måske fungere som et billede på det abstrakte og det konkrete, krigens repræsentation kontra dens virkelighed. Barnets leg og konstruktion – og sandheden derude?

Epilog

Mine forældre er født i 1933 og 1936. Et par historier har de fortalt uopfordret en del gange: Min far uddelte illegale blade med opråb om modstand. Sedlerne var pakket og gemt i aviser, som han som avisbud delte ud i landsbyen Glud i Østjylland. Han husker også, at han stod vagt en gang, da de voksne skulle slagte en gris. Mens familie og naboer gik løs på grisen, havde de brug for en uskyldig vagtpost, der kunne advare dem, hvis tyske soldater skulle nærme sig. Min mor husker, hvordan hun og en tysk soldat smilede til hinanden, mens han stod vagt uden for hendes forældres hjem i Frejlev på Lolland. Hun lurede bag et vindue i stuen. Hun husker også mod krigens slutning, at tyske soldater kom til huset for at få mad og vand. Der var en brønd placeret i indergården ved huset.

Efter at have udspurgt min forældre igen – og vist dem en tidligere version af dette essay – skriver min far de episoder ned han kan huske over et par sider. Fra hans dokument (26 august 2008) vil jeg slutte med at citere:²²

²¹ Jeg lægger uddrag af dette essays cases frem til diskussion – i Pis tilfælde i engelsk oversættelse – under et nyligt overstået kursus om krig, repræsentation og erindring (Media War Resistance, sept.-okt. 2008) på Malmö Högskola. To studenter fra Malta, Rebecca Grech og Louisa Attard, tager da kontakt til hver deres bedstemor hjemme på Malta og beder dem skrive om livet under krigen. De to studenter får hurtigt tilsendt fyldige notesark fra bedsteforældrene. Sidenhen omdanner de to studenter de fyldige erindringsnoter til hver deres skitse til en grafisk novella/tegneserie, hvor de gestalter figurer og scener fra dagbøgerne. Denne om-mediering var måske inspireret af studenternes tegneinteresse og en senere session, hvor vi kiggede på grafiske romaner/novellaer, interview og erindring med brug af Art Spiegelmans Maus, Marjane Satrapis Persepolis og Joe Saccos Palestine.

²² De to citater er fra min fars dokument, Svend Åge Hansen, 26 august 2008. Jeg har foretaget små kosmetiske ændringer i kommatering og punktummer.

Jeg fulgte jo BBC udsendelser og især om troppernes fremrykning. Jeg kalkerede skoleatlassets Europakort over på madpapir og tegnede fronterne ind. Russerne med rødt – og blå for de allierede. Der var en ældre tysk soldat, ca. 60 år, der kom forbi og tiggede om smør og brød. Af og til fik han lidt – men han spurgte af og til: hvordan går det med 'kriget'? Til sidst mente far, at jeg godt kunne vise ham mit madpapir. Det gjorde vi så – han kiggede lidt på det, rystede på hovedet og sagde, 'Deutschland kaput'. De fik jo ingenting at vide. [...] En aften kom han [en ung mand, som havde banket på tidligere] i følge med den gamle [den 60årige mand], spurgte om 'kriget' [min fars madpapir]. Det var en ung fyr ca. 20 år, meget dårligt gående. Han havde fået forfrysninger i benene i Rusland, de kom aldrig ind, det foregik ude på trappestenen. Far mente godt vi kunne vise ham mit 'madpapir'. Det varede lidt inden han forstod kortet, men da han havde fundet ud af det, gav han sig til at græde og pegede på et punkt bag den røde linie og sagde 'meine Eltern kaput'.

Referencer:

- Bertelsen, Aage (1952) *Oktober 1943*. 5. udgave. København: Gyldendal.
- Bible, *The Holy*. New International Version, International Bible Society, UK, 1984.
- Bourdieu, Pierre (1995/1986) "Den biografiske illusion", *Social Kritik* 36: 33-37 [oversat fra fransk af Eva Bertram]
- Abrams, M. H. (1993) *A Glossary of Literary Terms*. 6th Edition. Forth Worth, Texas: Harcourt Brace College Publishers.
- Chekhov, Anton (1901/1994) *Three Sisters* London: Nick Hern Books.
- Delasara, Jan (2000) *PopLit, PopCult and The X-Files*. Jefferson, North Carolina: McFarland & Company.
- Guiliani, Massimo (2003) *A Centaur in Auschwitz*. Oxford: Lexington Books.
- Felman, Shoshana and Dori Laub (1992) *Testimony. Crises of Witnessing in Literature, Psychoanalysis and History*. New York: Routledge.
- Friedlander, Saul (red.) (1992) *Probing the limits of representation. Nazism and the "Final Solution"*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Gonen, Amiram (1995) *Between City and Suburb*. Aldershot: Avebury.
- Halbwachs, Maurice (192/1941) *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press [Redaktion, oversættelse og introduktion: Lewis A. Coser].
- Hartman, Geoffrey H. (2007) 'Vidnesbyrd og autenticitet' i *Passage* 58, s. 22. [oversat af Morten Visby, oprindeligt publiceret 2002].
- Hoskins, Andrew (2003) 'Signs of the Holocaust: exhibiting memory in a mediated age', *Media, Culture & Society* 25: 7-22.
- Huyssen, Andreas (2003) *Present Pasts. Urban Palimpsest and the Politics of Memory* Stanford University Press.
- Høg Hansen, Anders (2003) *Dialogue With Conflict. Jewish-Palestinian Educational Projects in Israel*. Theory, Culture & Society Centre, Dept of English and Media, Nottingham Trent University [Upubliceret Ph.D. afhandling].

- Høg Hansen, Anders (2006) "Breve fra Palæstina", *Tidskrift för Litteraturvetenskap* 3-4, 2006: 121-138.
- Høg Hansen, Anders (2008) "Memorials and Memory Politics in Hamburg and Haifa" i Terho et al (red.), *Power and Culture*, under udgivelse, www.clioheres.net.
- Levi, Primo (1958/1989) *Hvis dette er et menneske*. København: Forum. Oversat af Nina Gross.
- Lund Pedersen, Jacob og Mads Rosendahl Thomsen (red.) (2007) *Passage* 58. Temanummer "Vidnesbyrd".
- Lund Pedersen, Jacob (2007) "At give erindringen form" i *Passage* 58, s. 50 [anvendelse af Jorge Semprún med flere].
- Maier, Charles S (1988) *The Unmasterable Past. History, Holocaust, and German National Identity*. Camb., Mass.: Harvard University Press.
- Mogensen, Michael, O. Rühl og P. Wiben (2003) *Aktionen mod de dansk jøder oktober 1943. Flugten til Sverige*. København: Systime.
- Nora, Pierre (red.) (1996/1992) *Realms of Memory. Volume 1*. [jeg refererer også kort til Antoine Prost, "Monuments to the Dead", og Daniel Milo, "Street Names" i Nora (red.) *Realms of Memory*, vol. 2, 1997]
- Nir, Ori og Lily Galili (2000) Mixed Cities Series: 'From King Faisal Square to Golani Brigade Street', *Haaretz* 19 Nov. [engelsk print version]
- Peukert, Detlev (1987/1982) *Inside Nazi Germany. Conformity, opposition, and racism in everyday life*. New Haven: Yale University Press [Oversat fra tysk af Richard Deveson].
- Portelli, Alessandro (1991) *The Death of Luigi Trastulli*. State University of New York Press.
- Portelli, Alessandro (1997) *The Battle of Valle Giulia. Oral History and the Art of Dialogue*. Madison: University of Wisconsin Press.
- Portelli, Alessandro (1998) "What makes oral history different", i *The Oral History Reader*, s. 63-74.
- Rabinowits, Danny (1997) *Overlooking Nazareth* Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Rosh White, Naomi (1998) "Making absences: Holocaust testimony and history", i *The Oral History Reader*, s. 172-182.
- Samuel, Raphael (1995). Interview with Raphael Samuel by Roy Porter. <http://www.rafael-samuel.org.uk> [Besøgt juni 2008].
- Samuel, Raphael (1994) *Theatres of Memory. Vol. 1: Past and Present in Contemporary Culture*. London: Verso.
- Signorini, F M (2001) "The Duty and Risk of Testimony" i Kremer R S, *Memory and Mastery*. New York: State University of New York.
- Spiegelman, Art (1986/1987) *Maus: En overlevende fortæller*. København: Politisk Revy. Oversat af Kjeld Koplev.
- Thomson, Alistair og Robert Perks (eds.) (1998) *The Oral History Reader*. London: Routledge
- Tonkin, Elizabeth (2000) *Narrating Our Pasts* Cambridge, Camb. University Press.
- Young, David E (2000) *At Memory's Edge. After Images of the Holocaust in Contemporary Art and Architecture*. New Haven: Yale University Press.

X Files, The. Chris Carter (Execute director). 20th Century Fox. Citater fra: 'Aubrey' (sæson 2)
'The Blessing Way' (sæson 3), 'The Walk' (sæson 3), 'Teliko' (sæson 4), 1994-96.

Diverse web/internet:

Hauntology – Se for eksempel under begrebet hauntology på www.wikipedia.com
Hystories - Se for eksempel: <http://www2.truman.edu/~edis/writings/articles/showalter.html>
[Bix og Edis anmeldelse oprindelig trykt i *The Sceptical Inquirer*]
Oral History Society (tidsskrift hjemmeside) <http://www.ohs.org.uk/index.php>
The Oral History Review (tidsskrift hjemmeside) <http://ohr.oxfordjournals.org/>

Mundtlige kilder/ Interviews:

Phil Raines (Vejby og København, maj 2007, Bergen-Belsen og Tyskland, juli 2007,
Hastings - maj, 2008).
Sara Rehnström (Malmö og Höganäs, maj-august 2008).
Pi Klitvén (Höganäs, 14 Juni 2008).
Bob (Neve Shalom, januar og oktober, 2000, phd afhandling 2003).

'Bob' er et opdigtet navn. Materialet fra interviewpersoner i landsbyen i Israel og andre institutioner i landet blev produceret til phd'en, og jeg lovede da informanterne anonymitet. Tak til Phil for samtaler – og lån af hans fars skriftlige dagbøger og erindringer. Tak til Sara, Pi og 'Bob' – og til mine forældre. Også tak til Morten og Vibeke for lån af bemærkninger.

Felteffekt og korpseffekt

Pierre Bourdieu

Oversat af Carsten Sestoft, noter ved Anders Mathiesen

Når man vil konstruere klasser af agenter, som svarer til forskellige positioner i dette eller hint felt eller i det sociale felt som helhed, er man nødt til at gøre brug af inddelinger i kategorier, der omfatter forskellige sæt af kriterier, som er mere eller mindre indbyrdes forbundne.¹ Gennem nogle af disse kriterier, især professionen, registrerer man også en *korpseffekt*. Når en sådan effekt ikke opdages som sådan, kan den – i lighed med den egentlige positionseffekt, som den interfererer med – hverken isoleres eller måles.

Man kan ikke bruge korps som inddelingsenhed uden risiko for en beskrivelsesfejl, der er så meget større som korpset er mere spredt ud fra de kriterier, der bestemmer positionen i feltet, eksempelvis økonomisk eller kulturel kapital; men man kan heller ikke underindele korpse (f.eks. korpset af professorer eller af ingeniører i vejdirektoratet) i enheder, der er mere homogene ud fra de kriterier, der bestemmer positionen, uden at gå glip af korpseffekten, hvis omfang er proportional med korpsets intensitet, og som har tendens til at sikre korpset (det professionelle korps, men også familien) en vis autonomi i forhold til positionen i feltet. Mere generelt går korpseffekter, som er forbundet med tilhørsforholdet til familier eller klubber, tabt i de klassifikationsoperationer, som den statistiske analyse af positioner forudsætter, selv når de bygger på komplekse systemer af kriterier. Og alt lader formode, at disse effekter ikke udfoldes på samme måde overalt i det sociale rum, men at der er større jo højere man er i det sociale rum, det vil sige i takt med at sandsynligheden for, at professionen fungerer som korps, stiger, og at familierne er mere samlede omkring akkumulationen og den symbolske mangfoldiggørelse af dens medlemmers kapital. Hvor de dominerende spiller sammen med korpologikken (i hvilken alle grupperinger af klubbyten indskrives sig), er de dominerede viet til klasselogikken, det vil sige grupperinger, der er

¹ Oversat efter Pierre Bourdieu, "Effet de champ et effet de corps", *Actes de la recherche en sciences sociales* 59 (1985), s. 73. Artiklen også i Pierre Bourdieu, *Forschen und Handeln / Recherche et Action*, red. Joseph Jurt (Feiburg: Rombach Verlag 2004).

resultat af et egentligt politisk repræsentationsarbejde,² der i sin eksistens- og reproduktionsmodus er helt forskellig fra den, der sikrer familiers eksistens og videreførelse.

De simple statistiske kategorier, det vil sige teoretiske grupper defineret af en teoretisk inddeling af det sociale rum, samler mængden af dem, der indtager samme position (eksempelvis "klassen på papiret")³ og dermed ikke forbundet på anden måde end gennem den objektive nærhedsrelation i det sociale rum (det vil sige i strukturen af distributionen af egenskaber, der er relevante i dette rum). Korps er grupper, der er varigt instituerede af en socialt kendt og anerkendt betegnelse, der er offentligt og officielt bekendtgjort (egennavn, forkortelse osv.), og de er dermed udstyret med en fælles symbolsk kapital, der – på grund af den solidaritet, der indtræder mellem alle legitime indehavere af den fælles identitet (sommetider juridisk garanteret, som det er i tilfældet for nationalitet) – sikrer hver af dem adgang til denne kapital som en slags symbolsk garanti, der består af summen af individuelle kapitaler. Den egentligt sociale konstitutionshandling, der er grundlaget for korpset og dermed for en korpseffekt, der ikke kan reduceres til en positionseffekt, har så meget større chancer for at lykkes som mængden af dem, på hvilken den udøves, er mere homogen: Nærhed i det sociale rum har gennem affiniteten i dispositioner og den spontane orkestre-ring af habituser tendens til at skabe gunstige betingelser for konstitution af instituerede grupper, der grundlægges på en socialt sanktioneret selvsupplering. Men det betyder ikke, at positionseffekten i sig selv kan forvandle objektive naboskabsrelationer i det sociale rum til varige og legitime forbindelser a la ægteskab og alle de former for bånd, der fungerer som slægtskabsrelationer, eksempelvis dem der skabes af klubber, alumneforeninger osv.⁴ Den sociale indvielse, som navngivningen skaber, grundlægger en veritabel solidaritet med hensyn til symbolske interesser, der ved at identificere den individuelle identitet med en kollektiv identitet grundlægger korpssånden som en solidaritetsfølelse med selve gruppen, dens navn, ære osv. og med dens medlemmer; og denne solidaritetsfølelse foreskriver underkastelsen under de fordringer, som reproduktionen af korpset stiller, det vil sige reproduktionen af dets identitet og dermed af det, der konstituerer det som sådan, det vil sige dets solidaritet.⁵

² For en mere udførlig forklaring se Pierre Bourdieu, "Repræsentationens magi – Fra individuelle viljer til 'almenviljen'", *Social Kritik* 100 (2005).

³ Se hertil Pierre Bourdieu, "Social Space and the Genesis of 'Classes'" (1984), in P. Bourdieu, *Language and Symbolic Power* (1991), og Pierre Bourdieu, "Om interesser og den symbolske magts relative autonomi", *Dansk Sociologi* 16 (2006), specielt s. 112-113.

⁴ Som en slags 'dobbel' anskueliggørelse kan her fx henvises til Remi Lenoir, Bourdieus efterfølger som leder af Centre de sociologie européenne (CSE), der gør opmærksom på at Bourdieu som leder af CSE fortrinsvis rekrutterede kandidater, der ikke kom fra ENS (eliteuniversitetet), og det ser han som én af forudsætningerne for CSE-forskernes kollektive arbejdsform og deres brud med videnskabsfeltets skolaske tradition – eller med andre ord et brud med universitetsfeltets 'korpssånd'; se Remi Lenoir, "Scientific Habitus – Pierre Bourdieu and the Collective Intellectual", *Theory, Culture & Society* 23 (2006), s. 33.

⁵ Se hertil Pierre Bourdieu, "La défense du corps" (1971); også i Bourdieu m.fl.: *Titel und Stelle. Über die Reproduktion sozialer Macht* (1981), specielt s. 139-140.

I anledning af Bourdieus Felteffekt og korpseffekt

Anders Mathiesen

Lektor emeritus, Institut for Samfund og Globalisering, RUC

Artiklen, der ovenfor er præsenteret på dansk, sætter fokus på én af de centrale kategorier i Bourdieus feltteori: Professionerne. Denne korte tekst var hans bidrag til et dobbelttemanummer af *Actes* om "Stratégies de reproduction" med særlig fokus på familiernes reproduktionsstrategier. Bourdieu anvender korpssåndens 'usynlige' symbolske vold i traditionelle / 'dominerende' familier til at henlede opmærksomheden på, at statistiske beskrivelser af de forskellige professionsudøveres objektive position usynliggør eller ser væk fra korpssåndens 'sociale betydning'. Korpseffekten er en form for symbolsk vold – en social mekanisme, der bliver usynliggjort, når der kun foretages en statistisk strukturel beskrivelse. Det har vanskeliggjort oversættelsen, at Bourdieu anvender det franske ord *corps* både om grupper, der fungerer som korps, men også om professionsgrupper (fx faggrupper med samme uddannelsesstitel), der mere fungerer som 'felter', inden for hvilke de dominerende grupper repræsenterer én af flere positioner i feltet (fx det religiøse felts forskellige professionsgrupper, det retlige felts forskellige professionskategorier eller de forskellige socialarbejder-kategorier i de specifikke institutionsfelter – se Bourdieus korte forklaring i *An Invitation to Reflexive Sociology* (1992) s. 240-247, der i den danske oversættelse er beskåret til ukendelighed. En mere udførlig redegørelse med sociologi som eksempel findes i *Epilogue: On the Possibility of a Field of Sociology* (1991).

Artiklen *Felteffekt og korpseffekt* kan læses som et bidrag til diskussionen om den igangværende 'professionaliseringsproces' inden for professionerne. "Professionerne", de specifikke felters mere eller mindre anerkendte / institutionaliserede faggrupper, udgør de specifikke felters kollektive krop, men de enkelte professionsmedlemmer indtager forskellige positioner i det samme felt, og de kan – i den samme position – forholde sig forskelligt til de praktiske arbejdsopgaver og til arbejdets målgrupper (børn, elever, klienter, patienter, arbejdsløse, ældre osv.). Netop relationen mellem positionseffekten og professionseffekten

(korps- og/eller fraktionseffekt) er uophørligt genstand for sociale kampe inden for de specifikke felter – kampe der ikke mindst påvirkes af relationen til det bureaukratiske felt (Bourdieu's foretrukne betegnelse for staten). Medlemmerne af en bestemt faggruppe (fx med samme professionsuddannelse) kan have forskellig stillingtagen til det specifikke felts praktiske arbejdsopgaver afhængigt af de enkelte positionsindehaveres socialt specifikke habituelle dispositioner, deres fagligt teoretiske position og afhængigt af den sociale position, hun/han indtager i det specifikke felt.

Professionsgrupper er ikke korps, men de kan i større eller mindre omfang bringes til at fungere som korps – jo højere position desto større sandsynlighed; og ikke alle familier og korps er domineret af en 'absolut' korpsånd, men det er ikke ualmindeligt – fx i militæret. Artiklen kan læses som en ultrakort analytisk rekonstruktion af, hvordan-det-går-til-at 'korpsånden' inden for de anerkendte professioner (fx i form af en 'foreskrevet' *professionsidentitet*) kan dominere / begrænse professionsudøvernes forestillinger om, hvad der er "best practice" – m.a.o. hvordan en teoretisk korpsånd *kan* fungere som symbolsk vold. Bourdieu har mere offensivt i "Stedseffekter" [Site Effets] fra *Weight of the World* (1999) forklaret, hvordan bo- og arbejdsstedernes forskellige indretning og funktionsmåde afhængigt af 'stedernes' forskellige placering i det sociale rum giver professionsudøverne helt forskellige praktiske erfaringer med arbejdet; og derigennem kan i hvert fald de overbebyggede institutioners og de 'forsømte steders' frontarbejdere få en *professionshabitus*, der er afgørende forskellig fra faggruppens dominerende 'professionelle identitet', eller m.a.o. en afgørende forskellig praktisk sans for 'hvad der bør gøres'. De *dominerede* grupper inden for professionerne kan i højere grad være tilbøjelige til at gruppere sig / orientere sig ud fra logikken i "et i egentlig forstand politisk repræsentations-arbejde" – dvs. en interesselogik.

Livshistorieforskning og kvalitative interview

- nogle bemærkninger til Anders Mathiesens debatanmeldelse

Kim Esmark, Kristian Larsen og Carsten Sestoft

Med tidsskriftet *Praktiske Grunde* er det bl.a. ambitionen at stimulere og være forum for kritiske diskussioner om Bourdieus værk og om receptionen og anvendelsen af Bourdieu i Norden. Set i det lys er Anders Mathiesens stærkt kritiske debatanmeldelse af antologien *Livshistorieforskning og kvalitative interview* i *Praktiske Grunde* nr. 2 / 2008 (s. 79-91) i udgangspunktet et velkomment bidrag. Kritiske anmeldelser og debatindlæg har indtil nu ikke fyldt meget i *PG*, og med *Livshistorieforskning og kvalitative interview* går Anders Mathiesen (AM) i kødet på nogle både vigtige spørgsmål og væsentlige positioner i feltet for Bourdieu-reception (hvis man kan tale om noget sådant) herhjemme: Antologien beskæftiger sig med muligheder og metodiske problemer omkring det kvalitative interview og inddrager i den forbindelse såvel Bourdieus *La misère du monde* som livshistorieforskning; redaktørerne Karin Anna Petersen, Stinne Glasdam og Vibeke Lorentzen har alle forbindelse til Viborg-netværket; og blandt bidragsyderne finder man bl.a. Staf Callewaert. Meget kort fortalt mener AM, at bogen er domineret af en "skolastisk doxa" og at den "de-historiserer Bourdieus praksisteoretiske begreber." (AM, s. 83) Forfatterne i almindelighed og Staf Callewaert i særdeleshed foretager en fundamental "mis læsning" (AM, s. 79) af *La misère du monde*, specielt det afsluttende metodereflekterende kapitel med titlen "Comprendre", og ender derfor med at fremstille Bourdieu som en afpolitiseret, socialkonstruktionistisk livshistorieforsker.

AM er med andre ord ude med det tunge skyts. Imidlertid gør han sig undervejs i skydningen skyldig i så graverende fejl og unøjagtigheder, at debatanmeldelsen i realiteten er et dårligt grundlag at diskutere på. Oven i er AMs tekst forfattet i et så påfaldende polemisk tonefald, at man somme tider får indtryk af, at forfatteren er mere interesseret i manden (in casu: Staf Callewaert) end i bolden (det kvalitative interviews metodiske implikationer).

Hvad det faktuelle angår, diskuterer AM fx Karin Anna Petersens artikel i den anmeldte bog på grundlag af Francine Muel-Dreyfus' artikel i antologien *Travailler avec Bourdieu*. AM skriver i den forbindelse s. 82, at Muel-Dreyfus i modsætning til Karin Anna Petersen har

... mere blik for, at Bourdieus sociologisk refleksive projekt går ud på at konstruere det specifikke felts modstridende positioner, og at "professionsidentiteten" løbende (kan) ændres af "... des luttres professionnelles [*institutionsfelternes kampe* mellem og inden for de forskellige faggrupper], des luttres politiques [*det politiske felts kampe*], des luttres entre disciplines et des avancées de nouvelles disciplines [*videnskabsfeltets kampe*] (s. 229)." Ud fra et feltanalytisk perspektiv er det den forefundne tilstand i fx feltet for lærerarbejde (skolefeltet), der konstituerer de erhvervsaktives læreres *professionshabitus*.

Citatet her synes at handle om identitet og habitus i professioner. Men det er slet ikke det, Muel-Dreyfus skriver om i det af AM anvendte citat: Ordet "professionsidentitet", som AM anfører i citationstegn, har ikke noget med citatet at gøre. Hvad Muel-Dreyfus interesserer sig for, er en "strukturel historie over det lange stræk om de klassifikationer, discipliner og institutioner, som successivt eller samtidig har indrammet børn og unge med hvad jeg har foreslået at kalde 'problemer'." For at kunne gøre rede for det 'rum', som ifølge denne strukturelle historie indrammer problembørn og -unge, må man så studere krydsfeltet mellem "professionskampe (især mellem lægevidenskab, embedsmænd og psykologi), politiske kampe (især mellem stat og kirke, privat og offentligt) og kampe mellem discipliner og fremskridt inden for nye discipliner (medico-psyko-pædagogik, børnepsykoanalyse)" (*Travailler avec Bourdieu*, s. 229) – for nu at gengive det af AM delvist citerede på en mere korrekt måde. Det forekommer at være en noget anden historie end den om professionsidentitet, som AM på en misvisende måde vil gøre den til.

Det er dog først og fremmest Staf Callewaert og dennes udlægning af "Comprendre", som AM går i rette med. Det sker desværre også her på et grundlag, der på centrale punkter er objektivt forkert, og hvor en korrektion altså ikke er et spørgsmål om faglig uenighed, men om kendsgerninger og tekstlæsning.

AM hævder fx s. 86, at Bourdieu ikke bruger udtrykket "*scientia infusa*", at det er noget Staf Callewaert fejlagtigt tillægger ham. Det er rigtigt, at Bourdieu ikke bruger begrebet i den latinske form, men han bruger dets franske form, "*science infuse*", som klart refererer til middelaldersteologiens forestilling: "Les agents sociaux n'ont pas la science infuse de ce qu'ils sont et de ce qu'ils font" (*La Misère du monde*, s. 918).

På s. 88-89 skriver AM videre:

Interview-fortællingerne [*i La misère du monde*, vor anm.] er en slags ikke-akademisk fremstillingsform, der helt bevidst er valgt netop med henblik på at gøre det synligt og forståeligt for dem, "der deler nogle generelle karakteristika med den talende" (Livshistoriebogen, s. 74, oversat til "åbenbaring" og som Staf Callewaert s. 102 lige-frem ligestiller med med de bibelske lignelser – Bourdieu skriver "parables of prophetic speech", *The Weight of the World*, s. 623, det kan lige så godt være Platon, Hitler eller Mao).

Her er det igen Staf Callewaert og ikke AM, der har ret angående ordbrugen. Bourdieu bruger nemlig ordet "*révélation*" (endda i kursiv, se *La Misère du monde*, s. 922), og det betyder faktisk "åbenbaring" i både religiøs og i den mere almindelige forstand. Og når Bour-

dieu samme sted taler om "paraboles du discours prophétique", så sigter han til profeters brug af lignelser, fx den mellemøstlige profet Jesus, hvis brug af lignelser er gengivet i Det nye testaments evangelier. Platons hulelignelse kan godt betegnes som "parabole de la caverne", men det er langt mere almindeligt at kalde den "allégorie de la caverne" på fransk (de to udtryk giver hhv. 78 og 15300 hits, når de googles sammen med navnet Platon). Hitler og Mao er vist sjældent blevet forbundet med profetiske lignelser. Kort sagt kritiserer AM Staf Callewaert på et usagligt grundlag.

At Bourdieu benytter referencer til religiøse og middelalder-teologiske begreber, bør iøvrigt ikke overraske: Selve habitusbegrebet fik som bekendt for alvor form i Bourdieus diskussion af homologierne mellem gotisk arkitektur og skolastisk teologi og feltbegrebet udsprang af hans læsning af Webers religionssociologi, men i virkeligheden er hele hans sociologiske apparat gennemsyret af ord og eksempler fra religionens og religionsforskningens verden: Ordination, sakralisering, indstiftelse, konsekration, tro, kætteri, ortodoksi, profeter, karisma, social magi, osv. Til gengæld er det forbløffende, at AM ikke har tillid til, at Staf Callewaert – gammel dominikanermunk og uddannet teolog – evner at forstå Bourdieu på akkurat dette felt.

Sammenholder man Staf Callewaerts udlægning af "Comprendre" i *Livshistorieforskning og kvalitative interview* med Bourdieus originaltekst, er det i det hele taget svært at se, at der som anført af AM skulle være tale om en psykologiserende, perspektivindsnævrende reduktion af *La misère de monde* til en samling livshistoriske fortællinger. Callewaert følger Bourdieus tekst ganske tæt i noget, der nærmest er en slags kommenterende, reflekterende gennemgang. Han ser ikke, som fremført af AM, bort fra det empiriske arbejde bag *La misère du monde*, men gransker "Comprendre" som en metodisk refleksion over netop dette arbejde, og giver på den vis læseren indsigt i måden bogen er blevet til på – i Bourdieus og hans medarbejders *modus operandi*. Bourdieus ærinde i "Comprendre" er netop at forklare, hvordan man i sociologiske forskningsinterview på trods af alle mulige praktiske og sociale barrierer kan "aftvinge" de interviewede en viden, indsigt og forståelse for deres livsbetingelser, som i udgangspunktet hverken sociologen eller de selv kan artikulere - jf. Bourdieus beskrivelse af sociologiens funktion som "fødselshjælper" (*La misère du monde*, s. 919).

Her går det simpelthen ikke at skelne så kategorisk som AM gør mellem hvad der er det egentlige forskningsobjekt i *La misère du monde*. Iflg. AM handler det alene om "ændringerne i styrkeforholdet mellem de specifikke felters modstridende positioner" (AM, s. 91), altså felter og "objektive strukturer" (AMs fremhævelse i Bourdieu-citat s. 89) og ikke om selve de interviewede personer. Således fx i kapitlet om de tre gymnasiepigere, som Ulf Brinkkjær har oversat til *Livshistorieforskning og kvalitative interview*: her er det gymnasieuddannelsernes hierarkiserede struktur, der er objekt og ikke gymnasiepigernes oplevelser af mindreværd (AM, s. 81). Den skarpe skelnen tjener hos AM især til at placere Callewaert på den forkerte side: som én, der tror at det handler om de interviewede og deres erfaringer, og ikke indser, at det er strukturerne bag, det gælder.

Kategoriseringen er imidlertid misvisende. Forskningsobjektet i *La misère du monde* er netop begge aspekter i deres komplekse sammenhæng. Bourdieus refleksioner i "Comprendre" er gennemsyret af intentionen om faktisk at begribe de udsurgte menneskers liv og lidelser, ikke kun feltstrukturer. Denne "humanistiske" dimension af

forskningsarbejdet gør Bourdieu selv udtrykkelig opmærksom på i et interview om bogen, bragt i *Social Kritik* nr. 37, 1995. Her siger han bl.a.:

Et møde med et andet menneske er i bund og grund et møde i den filosofiske verden. En næsten mystisk kontemplation, og den er forbundet med skyldfølelse. Den videnskabelige base tillader en forståelse af et andet menneske som uomgængeligt. Mennesker er forskellige og forskellige fra en selv. De er nødvendige eksistenser. Man møder ofte mennesker, man ikke føler sympati for. Det kan få en til at falde i en fælde. Når man kommer til at kende dem og deres baggrund og tilbliven, kommer man til at se dem som mennesker. Man kommer til at forstå dem. De bliver uerstattelige. Man kan sige at man når frem til en visdom, hvadenten den er buddhistisk, antik eller græsk, når man kommer dertil, hvor man finder at mennesker, måske ligefrem frastødende mennesker, er uundværlige og uerstattelige. At finde deres verden uomgængelig. Det kan forekomme mærkværdigt eller mystisk, men det er et resultat af den videnskabelige metode af en særlig slags. (s. 11)

Og videre:

La misère du monde er ikke skrevet som godgørenhed, men den er barmhjertig. Den er humanitær, og den har givet modet tilbage til den humanitære vision. (s. 13)

I *La misère du monde* lader Bourdieu en interviewet metalarbejder formulere samme pointe i et stort opsat citat på siden umiddelbart før kapitlet "Comprendre":

Jeg fordømmer ikke alting, jeg forsøger altid at se på folks adfærd, hvordan de opfører sig, hvor de kommer fra, hvilke interesser de har, og så når jeg frem til at forstå dem.⁶

Det er imidlertid ikke kun AMs mange konkrete misforståelser af Callewaerts tekst, der er problematisk, men også den meget polemiske tone, kritikken fremføres i. Callewaerts bidrag karakteriseres af AM som en "et lærerigt eksempel på en konsekvent gennemført mislæsning" (s. 85, note 12), en "skolastisk tekst-eksegese" (s. 81), en "diskursanalyse" (s. 87), hvis teorihistoriske rids "afslører" forfatterens "skolastiske akademiske 'synspunkt'", hans "akademisering" og "de-historisering" af Bourdieu (s. 85). At AM angriber Callewaert med ord og vendinger, som alle genkender fra Bourdieus egne kritiske udfald og således placerer Callewaert i bås med nogle af Bourdieus yndlingsaversioner, ligner mere en retorisk strategi end et seriøst forsøg på kritik.

I hvilken forstand giver det fx mening at beskrive Callewaerts tekst som "en skolastisk tekst-eksegese"? Teksten blev oprindeligt udarbejdet i forbindelse med et mangeårigt forskningsseminar, som Callewaert forestod på Københavns Universitet i 1990'erne (og har tidligere været trykt i serien *Bourdieu-studier*). På seminaret fremlagde ph.d.-studerende på

⁶ *Moi, je ne rejette pas tout, je cherche toujours à voir le comportement des individus, comment ils se comportent, d'où ils viennent, quels sont leurs intérêts et j'arrive à comprendre.* (s. 902)

skift deres igangværende empiriske arbejder i tæt sammenhæng med nærlæsning og diskussion af Bourdieus værker, begreber og metoder. I denne kontekst var det naturligvis af stor interesse at se nærmere på de banebrydende arbejdsmetoder bag *La misère du monde* (mange af seminarets deltagere benyttede selv forskningsinterview som metode) og det var her Callewaerts tekst blev til: som et forsøg på at "erobre" indsigterne i især "Comprendre" og forstå, hvad det var Bourdieu havde at sige om forskningsinterviewet, om på hvilke betingelser det kunne bringes til at producere ny viden om den sociale verden, en viden, der i et eller andet omfang kunne siges at transcendere interview-situationens magtforhold og de involverede agents fordomme, selvfremsstillinger osv. Altsammen for at inspirere, korrigere, kvalificere og perspektivere seminardeltagernes egne empiriske undersøgelser. Hele denne sammenhæng ser AM imidlertid bort fra og vælger istedet at dissekere Callewaerts tekst som et isoleret, kontekstløst statement om "Comprendre". Hvem er egentlig skolastikeren her, fristes man til at spørge?

Uden tvivl er der i videnskabelige felter en indbygget tendens til i faglige diskussioner at overbetone forskelle og skære modparters standpunkter firkantet ud. Konkurrencen mellem positioner, vilkåret, at alle læser de andre fra deres egne hjørner, og ikke mindst kampen om "ejerskabet" til udlægningen af centrale figurer og teorier, gør altsammen sit til at forstyrre idealet om en rent fornuftsbåret samtale. Stadig kræver en frugtbar debat dog, at man i det mindste *forsøger* at forstå, hvad modparten siger/skriver og ikke forfalder til at indlæse og tillægge ham/hende videnskabelige (og politiske) synspunkter, tolkninger og motiver, der helt åbenbart ikke er belæg for. Intet er nemmere end at konstruere en karikatur med snild retorisk brug af minusord fra det Bourdieu'ske vokabular ("skolastik", "psykologisering", "socialkonstruktionisme", osv.), for så derefter at hugge denne karikatur ned. Men en sådan debatform fører ikke til kollektive indsigter.

AM har faktisk nogle ganske interessante pointer om forskellen mellem på den ene side en livshistorisk tilgang og på den anden side Bourdieus og hans medarbejders metode i *La misère du monde*. Det virker for så vidt også overbevisende, at nogle af bidragene i *Livshistorieforskning og kvalitative interview* ikke er tilstrækkelig opmærksomme på forskellen og blander kortene på en problematisk måde. I debatanmeldelsen af *Livshistorieforskning og kvalitative interview* drukner disse og andre spørgsmål ærgerligt nok i bøjede citater og polemiske udfald.

NYHEDSBREV

Foreningen Hexis # 37 - Reaktion: Carsten Sestoft

Citat

"I stuen læser jeg Bourdieus prægtige bog *Réponses* [1992]. Det er næsten den samme åbenbaring som da jeg læste nummeret af *Actes de la recherche en sciences sociales* i 1976 om kritikken af den litterære diskurs. Et virvar af omstridte spørgsmål, problemer, vanskeligheder, modsigelser, aporier og halve sandheder ses her i det klare lys, der udgår fra ualmindeligt stringent tænkning, samtidig med at de grunde, der forhindrede i at nå til forklaring, afklares og fremstilles. Det der fra begyndelsen af 1970'erne gav løfte om en komplet videnskab, der kunne transcendere modsætningen mellem kvantitativ objektivisme og fænomenologisk beskrivelse, når her sin fuldendelse. Halvtreds års debatter, forskningsarbejder og stridigheder finder her deres afgørelse. Hele socialvidenskabens bibliotek, de tusinder af bøger, der er skrevet under psykologiens og filosofiens bannere, under strukturalismens og antropologiens, under marxismens og semiologiens, bliver i samme bevægelse indoptaget og overskredet, ført til det slutresultat, som deres forudsætningers utilstrækkelighed forbød dem at nå, samtidig med at de henvises til deres tid og deres begrænsninger. Jeg har en levende og dyb følelse af at holde noget ekstremt vigtigt, nyt, aktuelt og eminent mellem hænderne."

– Pierre Bergounioux, optegnelse fra 19.1.1992 i *Carnet de notes, 1991-2000* (Verdier, 2007)

Korte noter om læst eller set

- Mats Fridlund: "International Acclaim and Swedish Obscurity. The Fall and Rise of David Enskog", in Svante Lindquist (red.): *Center on the Periphery. Historical Aspects of 20th Century Swedish Physics*. Sagamore Beach (MA): Science History Publications USA, 1993.

Dette studie af den svenske fysiker David Enskogs (1884-1947) noget variable karriere er ikke ligefrem nogen nyhed. Men det påkalder sig stor interesse, fordi det mig bekendt er et af de eneste seriøse Bourdieu-inspirerede studier af en naturvidenskabelig forskerkarriere. Ganske vist indløser artiklen på sine 30 sider måske ikke helt de (gigantiske) fordringer, man kunne stille til en sådan analyse, men den har den store kvalitet, at den ikke er mere teknisk

end at ikke-fysikere godt kan følge med og stikordsvis begribe forskellene på de forskellige positioner i det tidlige 20. århundredes fysik, som Enskog i sine arbejder og bestræbelser forholder sig til. Og det interessante er, at Bourdieu-vinklen faktisk giver temmelig meget til forståelsen af Enskogs karriere og til mulighederne i et fysikfelt, der endnu var noget nationalt variabelt. Det skyldes selvfølgelig også, at forfatteren – den svenske forsker i sammenhængen mellem teknologi- og terrorhistorie Mats Fridlund – både har studeret tingene med stor grundighed og har genuin indsigt i den relevante videnskabshistorie.

- Ingrid Gilcher-Holtey: *Eingreifendes Denken. Die Wirkungskancen von Intellektuellen*. Weilerswist, Velbrück Wissenschaft, 2007.

Ifølge en anmeldelse på den tyske historikerside H-Soz-u-Kult består bogen af 14 artikler, hvoraf de to ikke har været publiceret før. Artiklerne behandler tyske og franske historiske tilfælde, hvor intellektuelles indflydelseschancer analyseres i deres materielle og idémæssige kontekster. Bl.a. behandles Bertolt Brecht, Heinrich Böll, Hans Magnus Enzensberger, Günter Grass, Voltaire, Robespierre, Zola, Régis Debray og Michel Foucault.

- Schultheis, Marta Roca i Escoda og Paul-Frantz Cousin (red.): *Le cauchemar de Humboldt. Les réformes de l'enseignement supérieur européen*. Raisons d'agir, "Cours et Travaux", 2008.

Ifølge forlagets hjemmeside leverer denne bog bl.a. studier af de centrale dokumenter fra Bologna-processen (1999-) og dens indflydelse på europæisk universitetspolitik i lande som Tyskland, Frankrig, Schweiz, Belgien og Italien. Det hævdes, at "Bologna-ånden" i praksis består i at omforme de forskellige europæiske universitetstraditioner ud fra en konkurrencepræget amerikansk model. Lige det er jeg ikke helt sikker på, at jeg forstår; i så fald har politikerne glemt at få de europæiske rigmænd til at donere de 100 milliarder kroner, der skulle til for at få bare ét europæisk Harvard. Og jeg må indrømme, at jeg er ved at blive træt af universitetsforskeres apokalyptiske retorik: Som Yves Gingras siger, har universiteterne kun overlevet i så mange århundreder, fordi de har kunnet tilpasses mangfoldige samfundsmæssige kontekster, og det behøver ikke at være enden på al fri tænkning. Men konkrete studier af processens dokumenter kunne da bestemt være interessante.

- Jean-François Laé: *Les nuits de la main courante. Écritures au travail*. Paris, Stock, 2008.

Anmeldelsen i *Le Monde* fik denne bog og dens mig ukendte forfatter til at virke vældig interessant pga. det mikrosociologiske perspektiv, sådan lidt Goffman-agtigt. J.-F. Laé studerer de logbøger og journaler, som socialarbejdere af mange slags fører som et led i deres arbejde. Samtidig følger han – og observerer – bl.a. ejendomsinspektører, nattevagter og mange andre i det arbejde, der nedfældes på skrift. Interessant vinkel.

Laés hjemmeside: http://www.univ-paris8.fr/sociologie/?page_id=14

- Paul Veyne: *Foucault, sa pensée, sa personne*. Albin Michel, "Bibliothèque Idées", 2008.

Den filosofisk uddannede antikhistoriker Paul Veyne, der var ven af Foucault og før har skrevet om ham (især den interessante artikel fra 1978, "Foucault revolutionerer historien"), fremstiller ifølge anmeldelsen i *Le Monde* Foucaults værk som styret af spørgsmålet om sandhed – dvs. et filosofisk spørgsmål, som belyses med historiske undersøgelser, men forbliver filosofisk.

- Louis Pinto: *La Vocation et le métier de philosophe*. Seuil, 2007

Tyve år efter sin bog om "filosofferne mellem gymnasiet og avantgarden" udgiver Pinto, selv agrégé i filosofi fra Ecole normale supérieure og mangeårigt medlem af Bourdieus Centre de sociologie européenne, en bog med diverse analyser af det filosofiske felt i Frankrig. Bogens struktur er ikke fuldkommen klar, men den kommer rundt om en mængde aspekter og er baseret både på interviews, tekststudier og en undersøgelse (inkl. korrespondanceanalyse) af populationen af doktorer i filosofi med fastansættelse i Paris.

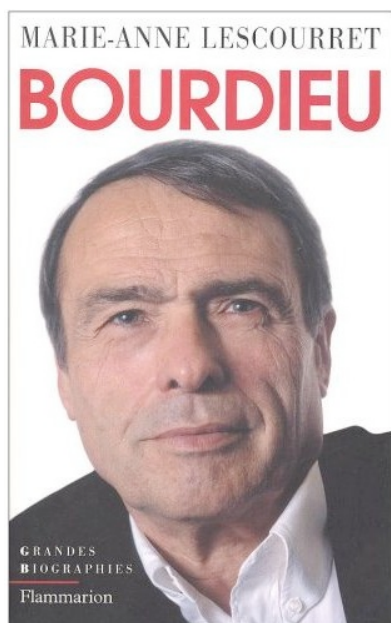
- James G. Carrier & Daniel Miller (red.): *Virtualism. A New Political Economy*. Oxford, New York: Berg, 1998

Det er vist nok i denne ti år gamle antologi af antropologerne Daniel Miller og James Carrier, at termen 'virtualisme' første gang fremsættes. Virtualisme fremstilles som forsøget på at få virkeligheden til at være i overensstemmelse med det virtuelle, især den økonomiske teoris forsøg på at omgestalte verden i sit billede, fx forsøget på at få markeder til at opføre sig som de beskrives i økonomisk teori. Da virtualisme (som enhver kan erfare i det daglige) er en idé på fremmarch, er det interessante i denne sammenhæng, at virtualisme ikke er et spørgsmål om at kapitalismen gennemsyrrer alting. Til forskel fra teoriens virtualisme er kapitalismen nemlig ifølge Nigel Thrift altid kontekstbundet, praksisorienteret og indskrevet i strategiens irreversible tidsordner (s. 162), mens den økonomiske teoris virtualisme simpelthen bygger på "idealiserede og abstrakte modeller, der repræsenterer universiteternes økonomiinstitutters akademiske modellering" (s. 196) – modeller, som somme tider er i de store firmaers interesse, men forbavsende ofte ikke er det. Det forekommer mig at være en analyse, som har en del for sig – og som i ganske radikal grad nuancerer forestillingen om neoliberalisme. Bogen er dermed også indirekte en kritik af nogle af de mindre reflekterede sider og rester af marxistisk tænkning om verdens tilstand i nutiden.

ANMELDELSER

"En meget stor bunke savsmuld"

- Marie-Anne Lescourret: *Bourdieu*. Flammarion, 2008.

I forlaget Flammarions serie af 'store biografier' ("Grandes biographies") har Strasbourg-filosoffen Marie-Anne Lescourret udgivet en 538 siders Bourdieu-biografi. Forfatteren er æstetik-specialist, har tidligere oversat Wittgenstein og udgivet biografier om Rubens, Goethe, Claudel og Levinas – en række navne, som det langt fra forekommer indlysende at forlænge med Bourdieu.⁷

Betragtet som biografi over en relativt nylig afdød og temmelig kontroversiel intellektuel og forsker er bogen ret mærkelig. Bortset fra en email-udveksling med Aaron Cicourel bygger den alene på publicerede skriftlige kilder. De afgiver ganske vist også mere stof end man skulle tro, men alligevel. Dertil er det for mig helt uklart, hvad hun vil med at skrive bogen. Det er på sin vis prisværdigt, at hendes holdning til Bourdieu er neutral i den forstand, at hun

kan afbalancere kritik og kritik af kritikerne. Men neutraliteten synes ofte at være på grænsen til indifferens, hvilket giver det hele en atmosfære af pligtarbejde. I den forbindelse er det også sært, at hun ikke giver nogen indikation af sin egen relation til Bourdieu og hans værk: Hvordan er det næsten muligt at undlade at forholde sig til Bourdieu, positivt eller negativt? Man kan derfor blive mindet om nogle bemærkninger om historieskrivning, som den præcise essayist Lytton Strachey fremsatte i *Portraits in Miniature* i 1931:

What are the qualities that make a historian? Obviously these three – a capacity for absorbing facts, a capacity for stating them, and a point of view. The two latter are connected, but not necessarily inseparable. The late Professor Samuel Gardiner, for instance, could absorb facts, and he could state them; but he had no point of view; and the result is that his book on the most exciting period of English history resembles nothing so much as a very large heap of sawdust.

⁷ Blot nogle stikord til selskabet: Rubens, den sanselige barokmaler; Goethe, Weimar-klassicismen, polyhistoren og den følsomme digter mv.; Claudel, den katolske sensymbolistiske digter; og Levinas, den jødisk-mystiske fænomenologiske filosof.

Marie-Anne Lescourret kan som Gardiner tilegne sig kendsgerninger (læsearbejdet har været betragteligt) og skrive dem; men hun har ikke noget synspunkt, nogen tese, nogen problematik eller noget ærinde, der kunne give det hele mening: Resultatet er som Gardiners bog om den engelske borgerkrig i 1600-tallet lige så spændende som en meget stor bunke savsmuld.

Der optræder sommetider små bemærkninger og randkommentarer, som slår én ved deres mærkværdighed. Eksempelvis står der om hans litteratursociologi: "Ikke overraskende nærmer han sig litteraturen gennem ideen om den sociale konstruktion af det litterære område og dets aktører, uden at bekymre sig om at definere det litterære værk" (s. 283; min fremhævnings). Burde han have defineret det litterære værk? Og hvad vil det i det hele taget sige? I hvilken verden giver dette udsagn mening?

Der er også eksempler på, at hun ikke udviser nogen stor forståelse for Bourdieus arbejder og begreber. I forbindelse med et citat fra interviewet "Fieldwork in philosophy", hvor Bourdieu taler om den "filosofiske sans, der kan minde om en politisk sans", betegner hun denne filosofiske sans som "aldeles subjektiv og uforklarlig" (s. 273). Så kan man da ikke have forstået meget af hovedværker som *La Distinction* og *Den praktiske sans*?

Nogle klassifikationer rundt om vidner om bizzarre sammenblandinger, som en sociologisk-historisk orienteret person ikke burde kunne foretage. Eksempelvis når Rawls og Habermas nævnes i forlængelse af en liste af "samtidige franske" kolleger, der indeholder Touraine, Boudon, Balandier og Crozier (s. 312): Hvad har to filosoffer med fire sociologer/antropologer at gøre? Eller når Mauriac og Gide betegnes som "engagerede forfattere" (s. 187). Ja, jo, muligvis, men da ikke i den forstand, som Sartre talte om, og som er den, man i det mindste må forholde sig til, hvis man vil bruge udtrykket.

Det er for så vidt ikke nogen dårlig idé, at Lescourret holder en kritisk distance til Bourdieus egen oprindelsesmyte om den lave sociale herkomst, men måden, det sker på, er ejendommeligt insinuerende: "Hans forældre på landet nær Pau var vissevis ikke velhavende. Men hans mor havde arvet et hus af den slags, som andre kun kan tillade sig, når de bliver pensioneret, efter et helt livs opsparing." (s. 18) Problemet er bl.a., at disse "andre" forbliver helt ubestemte. Har hun en særlig indsigt i familiens forhold sammenlignet med andres i Sydfrankrig i 1930'erne? Det fremgår ikke, og jeg tvivler meget. Eller projicerer hun nutidens ønsker og muligheder ind i Bourdieus opvækst, fx den pensionerede opspærers mulighed for at købe et billigt hus i fjerne provinser i syden nutildags? Det ville mindst talt være problematisk og i hvert fald ikke særlig analytisk interessant eller oplysende.

Man fristes til at sige: Og sådan er det hele vejen igennem. Manglen på analytisk ramme og dermed, som sagt, synspunkt eller problematik er nok det mest frapperende, især i betragtning af, at forfatteren er filosof og dermed burde have et solidt forråd af begrebsligheder til at ordne stoffet med. Lescourret svar til Bourdieus artikel om den biografiske illusion er i introduktionen at hævde en forestilling om biografien som simultaneiteten i det billedlige portræt frem for den lineære diskurs (s. 26), og med vægt på det "private menneske" (til forskel fra bl.a. det offentlige og det videnskabelige). Men konsekvenserne af det første fremgår ikke meget tydeligt af den delvist kronologisk ordnede bog, og det andet løfter sig ikke over det banale. -cs

Her er links til tre franske anmeldelser, hvor forfatteren Pierre Bergounioux er overraskende positiv, Foucault-biografen Didier Eribon kortfattet negativ (måske er han selv i gang med en?) og Yolène Charnet grundigt og velargumenteret kritisk:

Pierre Bergounioux i *Libération*:

<http://www.liberation.fr/culture/livre/315298.FR.php?>

Didier Eribon i *Nouvel observateur*:

<http://bibliobs.nouvelobs.com/2008/03/27/ou-est-passe-bourdieu>

Yolène Charnet

[http://www.mouvements.info/spip.php/http/Voir%20http://universite.deboeck.com/l%20\(...\)%3C/div%3E%3Cbr%20/spip.php?article291](http://www.mouvements.info/spip.php/http/Voir%20http://universite.deboeck.com/l%20(...)%3C/div%3E%3Cbr%20/spip.php?article291)

Tysk misere

- Franz Schultheis & Kristina Schultz (red.): *Gesellschaft mit begrenzter Haftung. Zumutungen und Leiden im deutschen Alltag*. Konstanz: UVK, 2005.

Dette er en tysk pendant til det af Bourdieu igangsatte kollektivværk *La misère du monde*, også kendt som *The Weight of the World*: En bog bestående af interviews med foranstillede sociologiske betragtninger over det almene i den individuelle skæbne, og indimellem nogle bredere sociologiske analyser. Til sammen en vældig tekstmængde, her i den tyske pendant næsten 600 sider af en bredde, som knap kan fattes med et blik.

Franz Schultheis, der er sociologiprofessor i Genève, var også primus motor for den tyske oversættelse af Bourdieus værk – *Das Elend der Welt* – som udkom i 1997, ligeledes på forlaget UVK i Konstanz. Den anden redaktør, Kristina Schulz, er tidligere postdoc ved universitetet i Genève og nu "Maître assistante suppléante" ved universitetet i Lausanne, hvad der lyder helt ualmindeligt tidsbegrænset og løst.

Bogen indeholder knap et halvt hundrede cases fordelt på tematiske kapitler, der handler om følgende emner: det nye usikre arbejdsmarked med højere arbejdstagerisici, præget af 'Prekarität'; de særlige problemer for de tidligere østtyskere; uddannelsessektoren,

herunder både elever og skoleinspektører; kulturproduktion og frivilligt arbejde; samt en kollektion af diverse former for marginalitet, socialt, geografisk og nationalitetsmæssigt. Temaerne er ikke meget klart afgrænset fra hinanden.

Samlet diagnosticerer Franz Schultheis en lønarbejdskrise og en reproduktionskrise (s. 577-579). Det er især ændringerne på arbejdsmarkedet, som karakteriserer de nye tider, nemlig den faldende efterspørgsel efter ikke-bogligt uddannet arbejdskraft, de mere usikre ansættelsesvilkår for lønmodtagerne, det ensidige fleksibilitetskrav og meget andet (s. 580). Han henviser bl.a. til Boltanski & Chiapellos bog om "kapitalismens nye ånd", som er oversat til tysk og udgivet af det samme lille UVK-forlag i Konstanz (for en kort omtale, se Hæxishedsbrev nr. 19, 2004).

I alt dette er neoliberalismen skyld, hvis man skal tro et antal passager i bogen, inkl. det i øvrigt velargumenterede indledningsafsnit af Michael Vester, der også præsenterer en interessant og diskutabel model for klasser og klassefraktioner i Tyskland anno 2003 (s. 30).

Det antydes f.eks. i forbindelse med et interview, at den "neoliberale omstrukturering af uddannelsessektoren" (s. 311) skulle være forbundet med, at "det at råde over en stor kulturel kapital er i dag ikke længere ensbetydende med en varig erhvervelse af en sikker social status" (s. 312). Det eksemplificeres så med interviewet med en arbejdsløs 36-årig ph.d. i tysk og tidligere tysk lektor i Paris. Hun står over for valget: Enten et helt andet arbejdsliv eller små undervisningsjobs og lidt oversættelse uden sygekasse, pension og sikkerhedsnet. Søsteren er læge og broderen folkeskolelærer, dvs. begge kortere uddannet, men klarer sig bedre på arbejdsmarkedet; de har den stabilitet, der gør det muligt at få børn. Her inviteres til erkendelser af kollektive og individuelle "selv- og livsløgne". Er det muligt at indse, at man har brugt 15 år af sit liv på noget, som man enten må opgive med en følelse af stort tab, eller leve videre med under usikre og materielt kummerlige vilkår? Spørgsmålet ligger sikkert ikke langt fra de overvejelser, den ene af redaktørerne af bogen må gøre sig (eller for den sags skyld de overvejelser, som anmelderen gjorde sig for nogle år siden).

Men har det reelt noget med neoliberalisme at gøre? Det kulturelle felts usikre vilkår forekommer mig at være et relativt stabilt forhold i en lang periode. Den arbejdsløse germanistiske ph.d. kunne f.eks. få én til at tænke på Erich Kästners sørgmuntre roman *Fabian* fra 1931 om den arbejdsløse germanist, der tidvist arbejder på et reklamebureau i datidens Berlin for at opretholde sin magre eksistens. Stor kulturel kapital har aldrig rigtigt været nogen garanti for social status i de perioder af kulturhistorien, jeg kender til (det syttende, nittende og tyvende århundrede), heller ikke for kunstnere. Det 19. århundredes bohème var jo også overskudsproduktion fra uddannelsessystemet (*Les Règles de l'art*, 1992, s. 88).

Usikkerheden i kulturelle karrierer kunne derfor godt anses for at være et træk, der simpelthen hænger sammen med kunst- og kulturfelter, der er struktureret af en modsætning mellem en kunstnerisk specifik eller autonom pol og en pol for "lønkunst", som Kant talte om i sin æstetik fra 1790: Det er jo for så vidt logisk nok, at det er svært at leve af en kunst eller en kulturel kapital, der definerer sig ved at fornægte sin økonomiske dimension.

Mere overbevisende lyder det, når Michael Vester argumenterer for, at den rød-grønne Schröder-regering har ført en klart neoliberal arbejdsmarkedspolitik komplet med den moralistiske argumentation for aktiveringen af de arbejdssky elementer. Det lyder sådan set meget plausibelt. (Jeg læser fx i skrivende stund tilfældigvis et portræt af den nye Labour-leader Gordon Brown i en avis, hvor der står, at han er "socialdemokrat og dertil 100 procent

liberal og tilhænger af det frie markeds velsignelser”: Det er vist Blair og Schröder, der har gjort sådan en selvmodsigelse mulig, ja ligefrem normal.) Vi kender det jo også herhjemme fra, hvor privatisering, udlicitering og udhuling af lønmodtagerrettigheder synes at have haft deres højdepunkt under Nyrup-regeringen og ikke under Schlüter eller Fogh.

Tilfældigvis faldt jeg over en artikel om Tyskland i *The Economist*, der i grunden siger det samme, så det kan vel gælde for en kendsgerning, selv om det i bemeldte ugemagasin naturligvis er anonyme processer og kræfter, som er årsager til forholdene:

As companies have come under more pressure, workers' pay has been squeezed: as higher returns on capital have been demanded, the relative price of labour has had to fall. That managers can threaten to move work to central Europe or even farther away has strengthened capital's hand. As a consequence, while company profits have risen steeply, workers have done much less well. In the past six years, the share of wages in national income has fallen from around 60 % to little more than 55 %." (July 14, 2007, s. 75).

Ind i mellem er der i *Gesellschaft ohne Haftung* en "nicht mehr"-retorik – en retorik om alt det, der 'ikke længere' er som det var. Man kommer næsten til at tænke på Adornos mest firkantede sortsyn om samfundsudviklingen, der "ikke længere" tillod subjektivitet, mening, sammenhæng, helhed og hvad det nu alt sammen var, som dengang i 50'erne var gået tabt efter Adornos opfattelse – pga. nazismen, Auschwitz, kulturindustrien og højkapitalismen. I bogen her gælder det f.eks. kapitlet om at være i "det godes og det sandes tjeneste", som skildrer vanskeligheden hos 60'ere-idealister ved at tilpasse sig nye forhold i 1990'erne: bl.a. en præst, en politiker og et medlem af kvindebevægelsen. Men hvad der egentlig er på tale her, er vel snarere en dobbelt aldring: dels "68'ernes", dels den endegyldige forsvinden af den ekstraordinære ubrudte vækstperiode i efterkrigstiden (ca. 1945-1975). De to ting hænger naturligvis sammen, for 68'erne – et begreb, der i sin dagligdags vaghed både betegner dem, der i gennemsnit er født i 1944 (plus/minus ret nøjagtigt fire år), og som var særligt hårdt ramt af utopisme i både positiv og negativ forstand – er jo netop opvokset og formet af denne vækstperiode. Bogens 'nicht mehr' synes derfor snarere at referere til en fortidig og nu tabt tiltro til fremtiden, som muligvis alle dage var en illusion. At miste sine illusioner kan måske nok være lidelsesfuldt, men ud fra en oplysningsbetragtning kunne det også anses for en gevinst.

Lidelse eller liv?

Et spørgsmål er også, om alle historierne nu egentlig kan siges at være vidnesbyrd om lidelse. Man fristes somme tider til snarere at tage de interviewede end interviewererne på ordet, når f.eks. den enlige mor og kassedame taler om sit liv helt uden "Larmoyanz" ('tårevædethed'), eller når den thüringske minearbejder, der nu arbejder med at bore tunneler i Schweiz, langt fra kone og barn, siger, at "det ikke er noget dårligt liv" og i det hele taget ser positivt på tingene. Der er bestemt ting, der kunne være lettere i deres liv, men også en del, der kunne være værre. På den anden side kan mennesker jo tilpasse sig de mest utrolige ting og selv under de værste forhold etablere sig små oaser af tilfredshed.

I nogle henseender er det interessante ved bogen da også snarere *liv* end *lidelse* – men naturligvis sociologisk forstået liv, dvs. liv betinget af forholdene i de forskellige sociale positioner foruden kønsforskellene, som med rette vies opmærksomhed. Ligesom *La misère du monde* giver bogen et konkret indblik i mangfoldigheden af menneskelige måder at leve under forskellige vilkår i ét samfund, og eftersom de færreste har direkte erfaringer med totaliteten af mulige sociale virkeligheder, er det stærkt erkendelsesbefordrende. Man får et helt konkret billede af virkningen af strukturer og politikker på mange forskellige niveauer, fra overordnede ændringer i offentlig forvaltning eller aftalestrukturer på arbejdsmarkedet til virkningen af enkelte arbejdsgiveres lokale måde at gøre tingene på. Det er interessant, fordi det er anskueligt og forståeligt på en helt anden måde end statistikker, og fordi det giver en semi-intuitiv indsigt.

Ud over at udgøre et sådant bidrag til erkendelsen er bogens ærinde selvfølgelig også at synliggøre sociale erfaringer og i meget bogstavelig forstand at give en stemme til mennesker i sociale positioner, som man ellers ikke hører noget til. Og som måske høres mindre og mindre, fordi alle os fra den veluddannede middelklasse, som måske nok har lidt for travlt i vores grænseløse arbejdsliv, men i øvrigt har større jobtilfredshed og rigdom end nogensinde før, optager al opmærksomhed i medier og politik.

En del af disse anskueliggørelser handler dog uomtvisteligt om lidelse. Eksempelvis interviewet med en psykiater, hvis patienter hovedsagelig er tidligere østtyskere. Hun konstaterer, at når hun spørger til begyndelsestidspunktet for de 50-60-åriges depressioner, så er det næsten uden undtagelse 1990, dvs. året for Vesttysklands overtagelse af Østtyskland (s. 198f). Mange tidligere østtyskeres psykiske sygdomme er efter hendes opfattelse simpelthen reaktioner på et arbejdsmarked med en høj grad af stress og usikkerhed og dertil ofte et helt enkelt fravær af jobs: "Man will mich nicht mehr", 'man vil ikke have mig længere', er deres opfattelse af situationen. Arbejdsløshed behandles med psykofarmaka, hvad der kan formodes at være ineffektivt. Om end måske knap så kontraproduktivt som den amerikanske metode, nemlig fængsling.

På samme måde kan det løbe en koldt ned ad ryggen, når man læser interviewet med en kurdisk kvinde, hvis mand har fået asyl, men ikke hun. Hendes situation er efter 8 år i Tyskland udsigtsløs. En rådgiver fra en flygtningeorganisation citeres for, at mange flygtninge i den sammenhæng fortvivlet siger: "Der må dog findes et eller andet sted i verden, hvor jeg kan leve." (s. 568) Historiens pointe er den enkle: Nej, det gør der ikke nødvendigvis.

På et ikke helt så deprimerende plan er der interviewet med en enlig mor, der flytter ustandselig og på en måde, der virker irrationel, indtil det går op for én, at flytningen hver gang rummer et håb om bedre forhold, mere tålelige naboer og en smule social fremgang – et håb, som det er jo er svært at fortænke nogen i at have, selv om måden at holde det i live på ikke har megen effekt, fordi ressourcerne er så knappe, at familien hver gang ender i den samme elendighed som før.

Refleksivitet

At nogle af historierne også indvirker på interviewerens, vidner historien om Hannah om. Den fremkalder og fordrer en vis refleksivitet (i form af en refleksion over den sociale afstand mellem sociologen og den interviewede) for at kunne skrives af interviewerens. Han-

nah er 28, arbejdsløs på socialhjælp, forgældet, datter af en alkoholiker, der bankede sine børn så meget, at de blev fjernet fra hjemmet af myndighederne, har en afbrudt uddannelse bag sig og lever sammen med arbejdsløs metalarbejder, der på uklar vis er uarbejdsdygtig efter en ulykke. Hendes situation "kendetegnes af en relativ håbløshed", som det hedder (s. 547); hun kæmper for, at hendes 8-årige datter ikke skal reproducere hendes chanceløshed (bl.a. ønsker hun at skaffe ekstra engelskundervisning til hende). Og så er det intervieweren skriver:

Familien sulter ikke, selv om pengene er knappe. Men hvorfor skal de have to hunde? Kunne de ikke bruge de penge til mad eller andre vigtige ting? [...] Behøver socialhjælpsmodtagere en indboforsikring? Findes der overhovedet noget i deres husstand, som er noget værd?

Det er alt sammen spørgsmål, der farer gennem mit hoved, og som gør mig bange, fordi de åbenbarer, at mennesker, der kun råder over en socialstatslig overførselsindkomst, som noget helt selvfølgelig får frataget friheden til bestemme udformningen af deres hverdag – hvormed tabet af et værdigt liv træder klart og socialt legitimeret frem. (s. 549).

Bogen virker måske ikke helt så helstøbt som *La misère du monde*. Analyserne er somme-tider så detaljefyldte, at selve interviewet virker lidt overflødigt, og det kan i analyserne være svært at greje forholdet mellem strukturel nødvendighed og individuel tilfældighed. I nogle tilfælde synes en letkøbt forargelse over andres forhold at løbe af med intervieweren. Eksempelvis bruges ordet "skandaløst" ("Skandal", s. 271) om bl.a. det forhold, at "bereits der Einkauf im Supermarkt als 'Freizeit' gilt" ("også indkøb i supermarkedet tæller som 'fritid'"). Umiddelbart forekommer det mig både at være normalt og acceptabelt: Hvad skulle det ellers være? Og måske vidner fornemmelsen af, at niveauet i *Gesellschaft* (som bogens titel simpelthen er på bogryggen) er lidt ujævnt, frem for alt om, hvor kunstfærdig *La misère du monde* er: Hvor suverænt dens interviews er transskriberet og forvandlet til pointeret og letlæst naturlighed, hvor gennemskrevet bogen er i både analyser og interviews, og hvor overbevisende dens fortolkninger virker. Hvor de sommetider forekommer lidt mere tilfældige og ugenemtænkte i *Gesellschaft* (f.eks. nogle synspunkter på forhold mellem sociale egenskaber og adfærd s. 279-280).

Ikke desto mindre er det en kolossalt interessant bog i sin egen ret. Det er en type værk, som af både sociologiske, menneskelige og politiske grunde burde laves i alle nationer med jævne mellemrum. -cs